

ΒΑΘΑΙΝΟΝΤΑΣ ΤΟ ΔΙΧΑΣΜΟ:
COVID, ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σωτήρης Μητραλέξης

méta Working Papers

Editor: Dr Sotiris Mitralaxis

Assistant Editor: Kostas Raptis

Advisory Committee

Dr Antara Haldar, University of Cambridge

Dr Kostas Kanellopoulos, University of Crete

Dr Athina Karatzogianni, University of Leicester

Dr Vasilis Kostakis, Tallinn University of Technology & Harvard University

Dr Lyndsey Stonebridge, University of Birmingham

Dr Nicolas Theocarakis, University of Athens

Dr Paul Tyson, University of Queensland

Dr Yanis Varoufakis, University of Athens

Dr Sissy Velissariou, University of Athens

Dr Mari Velonaki, University of New South Wales

The Centre for Postcapitalist Civilisation's working papers series, *méta Working Papers*, publishes peer-reviewed interdisciplinary research that explicitly or implicitly explores aspects of our liminal times, of our transition towards postcapitalist futures — be they dystopian or utopian, or anything in between. We are particularly interested in the exposure of academic works-in-progress to an audience of post-capitalism-oriented thinkers.

méta Working Papers welcomes solicited and unsolicited papers in English, Greek, or preferably both, on aspects of the nascent postcapitalist era and follows a single-blind peer review process. The Papers are on-line open-access publications under the [Creative Commons CC BY-NC-ND license](#). An indicative word count would be around 3.500-7.000 words. Our non-binding suggestion for references is the Chicago Style system, either notes+bibliography or author-date. Submissions must include an abstract. Authors must include a biographical note of 60-100 words. The editorial team maintains final discretion over publication of all content. Publication does not entail an endorsement of méta Working Papers' contents, which reflect the views only of the authors, and méta cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Correspondence and submission: postcapitalism.centre@gmail.com, cc'ing s.mitralaxis@metacpc.org, with 'méta Working Papers Submission' on the subject line.

Βαθαίνοντας το Διχασμό:

COVID, Θρησκεία, Πολιτική και Επιστήμη στην Ελλάδα

Σωτήρης Μητραλέξης

(Μετάφραση από τα αγγλικά: Μιλτιάδης Παπαδημητρόπουλος)

Σύνοψη

Αντί για εποχή ενότητας και αλληλεγγύης, η συνεχιζόμενη πανδημία της COVID-19 έχει αποδειχθεί εποχή διχόνοιας, εποχή επιδείνωσης των διχασμών της Ελλάδας μετά από μια δεκαετία κρίσεων — με το φάσμα να επεκτείνεται από την πολιτική έως την θρησκεία, και ακόμη περισσότερο, την δημόσια συζήτηση περί θρησκείας. Το παρόν άρθρο προσφέρει μια εποπτεία των πρόσφατων εξελίξεων (α) διερευνώντας το πώς η ελληνική κυβέρνηση εργαλειοποίησε την επιστήμη στη δημόσια σφαίρα, (β) εξετάζοντας την στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας, (γ) επισκοπώντας ενδεικτικά τις εξελίξεις στο θέμα «COVID-19 και θρησκεία» που δεν καλύφθηκαν από τα παραπάνω, και εν τέλει (δ) συζητώντας την ασυμφωνία μεταξύ των δύο πεδίων αναζήτησης, σε μια απόπειρα να την εξηγήσει.

Ο δρ Σωτήρης Μητραλέξης είναι ο ακαδημαϊκός διευθυντής του μέτα. Είναι επίσης επισκέπτης καθηγητής στο IOCS του Cambridge, Templeton Visiting Scholar στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, ερευνητικός εταίρος στο Πανεπιστήμιο του Winchester, διδάκτωρ φιλοσοφίας της Freie Universitat Berlin, διδάκτωρ πολιτικής επιστήμης και διεθνών σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (βραβείο Ελληνικού Οργανισμού Πολιτικών Επιστημόνων 2018) και διδάκτωρ θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μετά από σπουδές φιλοσοφίας και φιλοσοφίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και στη Freie Universitat Berlin. Έχει διατελέσει επίκουρος καθηγητής φιλοσοφίας στο Istanbul Sehir University και έχει εργαστεί ως ερευνητής στο Πανεπιστήμιο του Princeton, του Cambridge, της Ερφούρτης και στο Peterhouse, Cambridge, καθώς και ως εντεταλμένος διδάσκων στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου. Έχει εκδώσει τη μονογραφία *Ever-Moving Repose* (Cascade, 2017) και τις *Σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους* (Αρμός, 2019) και έχει (συν)επιμεληθεί μεταξύ άλλων τους συλλογικούς τόμους *Πέρα από την Επιστήμη και τη Θρησκεία: Νέες Φιλοσοφικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις* (Ροπή, 2021), *Ludwig Wittgenstein between Analytic Philosophy and Apophaticism* (Cambridge Scholars Publishing, 2015), *Slavoj Žižek and Christianity* (Routledge, 2019), *Maximus the Confessor as a European Philosopher* (Cascade, 2017), *Polis, Ontology, Ecclesial Event* (James Clarke & Co, 2018), *Between Being and Time* (Fortress, 2019), και άλλους.

Παραπομπή στο άρθρο:

Σωτήρης Μητραλέξης, «Βαθαίνοντας το Διχασμό: COVID, Θρησκεία, Πολιτική και Επιστήμη στην Ελλάδα», *μέτα Working Papers* 11 GR 2022, doi: <http://doi.org/10.55405/mwp11gr>.

Αγγλική έκδοση: Sotiris Mitralaxis, 'Deepening Greece's Divisions: COVID, Religion, Politics, and Science', *μέτα Working Papers* 11 EN 2022, doi: <http://doi.org/10.55405/mwp11en>.

*Πρωιμότερη και συντομότερη εκδοχή δημοσιεύθηκε στις 7/2/2022 στο *Eurozine* με τίτλο 'Insurgent Orthodoxy? COVID-19 and the Greek Church' (eurozine.com/insurgent-orthodoxy). Μετάφραση από τα αγγλικά: Μιλτιάδης Παπαδημητρόπουλος.

Αντί για εποχή ενότητας και αλληλεγγύης, η συνεχιζόμενη πανδημία της COVID-19 έχει αποδειχθεί εποχή διχόνοιας, εποχή επιδείνωσης των διχασμών της Ελλάδας μετά από μια δεκαετία κρίσεων — με το φάσμα να επεκτείνεται από την πολιτική έως την θρησκεία, και ακόμη περισσότερο, την δημόσια συζήτηση περί θρησκείας. Το παρόν άρθρο προσφέρει μια εποπτεία των πρόσφατων εξελίξεων (α) διερευνώντας το πώς η ελληνική κυβέρνηση εργαλειοποίησε την επιστήμη στη δημόσια σφαίρα, (β) εξετάζοντας την στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας, (γ) επισκοπώντας ενδεικτικά τις εξελίξεις στο θέμα «COVID-19 και θρησκεία» που δεν καλύφθηκαν από τα παραπάνω, και εν τέλει (δ) συζητώντας την ασυμφωνία μεταξύ των δύο πεδίων αναζήτησης, σε μια απόπειρα να την εξηγήσει.

Μετατρέποντας την επιστήμη σε πολιτικό όπλο: «υπεύθυνοι πολίτες» εναντίον «ψεκασμένων»

Η συζήτηση περί πανδημίας και θρησκείας στην Ελλάδα περνάει κατ' ανάγκη μέσα από την εννοιολόγηση της «επιστήμης και της θρησκείας» στη χώρα. Και, ομολογουμένως, η έναρξη αυτής της σφοδρής δημόσιας αντιπαράθεσης τον Φεβρουάριο του 2020, προτού ακόμη είτε η θεσμική Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας είτε τα θρησκευτικά «δεδομένα επί του πεδίου» να δύνανται να παράσχουν την όποια ένδειξη περί του πώς θα μπορούσε να εκτυλιχθεί στην πράξη το *saga* της «εκκλησίας και της COVID-19», λειτουργεί ενδεικτικά για το πώς αυτή η εννοιολόγηση προηγήθηκε των πραγματικών συμβάντων. Ωστόσο, προτού προχωρήσουμε στην εξέταση του ρόλου της θρησκείας σε αυτήν την ιστορία, είναι σημαντικό να ορίσουμε το εννοιολογικό πλαίσιο όσον αφορά στην επιστήμη. Δεν θα ήταν διόλου αμφιλεγόμενο να σημειωθεί ότι, σε έναν μεγάλο αριθμό χωρών, ευρωπαϊκών και άλλων, η τάση των κυβερνήσεων να νομιμοποιήσουν επείγοντα μέτρα διαβεβαιώνοντας το κοινό ότι «απλώς συμμορφώνονται με την επιστήμη» επέφερε μια κάποια μισγάγκεια πολιτικής και επιστήμης, εν πολλοίς εις βάρος του κύρους της επιστήμης ως μιας κατ' ουσίαν απολιτικής πρακτικής αυστηρής προσήλωσης στην επιστημονικής μέθοδο. Ωστόσο, η περίπτωση της Ελλάδας ήταν μάλλον ακραία (σε παραλληλία με τη σφοδρότητα των μέτρων της για την COVID-19 στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τουλάχιστον όπως αυτή μετρήθηκε από τον Ιχνηλάτη Κυβερνητικών Αποκρίσεων προς την COVID-19 της Σχολής Διακυβέρνησης Blavatnik του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης¹). Όχι απλώς η κυβέρνηση αισθάνθηκε την ανάγκη να δικαιολογήσει κάθε της ενέργεια ή παράλειψη ως

---

¹ 'COVID-19 Government Response Tracker', *Blavatnik School of Government, Oxford University*, Μάρτιος 2020 - Δεκέμβριος 2022 (συνεχίζεται), <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/covid-19-government-response-tracker>.

υπαγορευόμενη από «τους επιστήμονες» —κάτι που οι ίδιοι οι ιατροί που συμμετέχουν στην επιτροπή των ειδικών της κυβέρνησης έχουν κατά καιρούς διαψεύσει δημοσίως²—, αλλά κάθε πολιτική διαφωνία με συγκεκριμένα κυβερνητικά μέτρα παρουσιαζόταν ως καρπός θεωριών συνωμοσίας και άρνησης της επιστήμης. Αυτή η υπονομευτική της επιστήμης πολιτική στρατηγική ακύρωνε αυτήν καθ' εαυτήν την πιθανότητα ύπαρξης επιστημονικών αντιπροτάσεων για την διαχείριση της κρίσης, μια και αυτές ήταν υποχρεωτικά θεωρίες συνωμοσίας (των οπίων επίσης, βεβαίως, η Ελλάδα δεν φείδεται), ειδάλλως μια υποτιθέμενη απολιτικά επιστημονική διακυβέρνηση θα τις είχε λάβει υπ' όψιν της: για παράδειγμα, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Stanford Γιάννης Π. Α. Ιωαννίδης (ο οποίος κάποια στιγμή χρημάτισε καθηγητής και πρόεδρος τμήματος στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, και ως εκ τούτου έχει ακροατήριο στην Ελλάδα) περιγράφηκε ως 'εχθρός του λαού' και 'ψεκασμένος' από φιλοκυβερνητικά μέσα ενημέρωσης.³

Ειρήσθω εν παρόδω, η Ελλάδα διαθέτει ένα παράξενο λεξιλόγιο για τους «συνωμοσιολόγους», που μοιάζει στο αντίστοιχο αγγλόφωνο (αν και περιθωριακό ως χαρακτηρισμός) «θιασώτες των καπέλων από αλουμινόχαρτο» ('tin foil hat enthusiasts'). Ακολουθώντας τη διεθνή τάση (με την απαραίτητη χρονοκαθυστέρηση της άφιξης των τάσεων στην Ελλάδα), οι συζητήσεις περί αεροψεκασμών έκαναν την εμφάνισή

---

2 'Politicians and governments are suppressing science, argues The BMJ', *BMJ Journal*, 13 Νοεμβρίου 2020,

<https://www.bmj.com/company/newsroom/politicians-and-governments-are-suppressing-science-argues-the-bmj/>

3 Λεωνίδας Καστανάς, 'Οι ψεκασμένοι είναι εχθροί του λαού', *Athens Voice*, 3 Αυγούστου 2020,

https://www.athensvoice.gr/politics/668420_oi-psekasmenoi-einai-ehthroioi-toy-laoy.

τους στις απώτατες εσχατιές της ελληνικής δημόσιας συζήτησης κατά τις αρχές της δεκαετίας του 2000· ο λιλιπούτειος αριθμός ανθρώπων που όντως ισχυρίζονται ότι χρησιμοποιούνται χημικά επί του πληθυσμού μέσω των ιχνών συμπύκνωσης των αεροπορικών καυσαερίων, δηλαδή ότι «αυτοί» [πάντα είναι ένα απρόσωπο «αυτοί»], «μας ψεκάζουνε», ονομάστηκαν έκτοτε υποτιμητικά «ψεκασμένοι», ή «ψέκες» πιο πρόσφατα, στην συντομογραφική μορφή. (Περιέργως, οι θεωρίες συνωμοσίας των «χημικών ιχνών»/chemtrails αποτέλεσαν αντικείμενο κοινοβουλευτικών αντιπαραθέσεων: μια Κοινοβουλευτική Έρώτηση προς υπουργούς της κυβέρνησης επί των «μυστηριωδών χημικών ιχνών» υπεβλήθη⁴ από έναν βουλευτή τον Νοέμβριο του 2010. Εκείνος ο βουλευτής, ο Μάκης Βορίδης, είναι σήμερα Υπουργός Εσωτερικών στην κυβέρνηση του Κυριάκου Μητσοτάκη, κατέχοντας μια από τις κορυφαίες κυβερνητικές θέσεις). Ο όρος «ψεκασμένοι»⁵ χρησιμοποιείται πολύ συχνότερα από τον όρο «συνωμοσιολόγοι»⁶ στην Ελλάδα, όπως πολύ εύκολα μπορεί να καταδείξει μια αναζήτηση στο Google.

Το ζήτημα εδώ είναι ότι αυτή η ακραία ορολογία (ξανά, το ισοδύναμο των «καπέλων από αλουμινόχαρτο» ή όσων «πιστεύουν στους ερπετοειδείς») έχει χρησιμοποιηθεί επισήμως από την ελληνική κυβέρνηση εναντίον του ελληνικού λαού, ή, τουλάχιστον, μέρους του — παρά εναντίον μιας λιλιπούτειας μειονότητας πραγματικών πιστών των πιο παρατραβηγμένων θεωριών συνωμοσίας που μπορεί να φανταστεί κανείς. Ο ίδιος ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας, Κυριάκος Μητσοτάκης,

---

4 Μάκης Βορίδης, 'Αεροψεκασμοί Άγνωστης Προέλευσης', Ερώτηση 6714, ΔΑ.Ο.Σ, Κοινοβουλευτικός Έλεγχος, Βουλή των Ελλήνων, 25 Νοεμβρίου 2010, https://www.hellenicparliament.gr/Koinovouleftikos-Elenchos/Mesa-Koinovouleutikou-Elegxou?pcm_id=cd592b64-f7e6-4874-a46b-b6115ca2438b.

5 'ψεκασμένοι', Google search.

6 'συνωμοσιολογία', Google search.

χρησιμοποίησε την λέξη στις 31 Οκτωβρίου 2020, σε ένα από τα όλο και συχνότερα τηλεοπτικά μηνύματά του προς το έθνος,⁷ επιπλήττοντας τους «λίγους ψεκασμένους» που ασκούν κριτική στους «επιστήμονες»: «Σας παρακαλώ, λοιπόν, να αφήσουμε τους επιστήμονες έξω από κάθε αντιπαράθεση. [...] Η θεμιτή πολιτική κριτική ας περιοριστεί, λοιπόν, στους πολιτικούς.».

Η ενδιαφέρουσα ειρωνεία εδώ, βεβαίως, είναι ότι η εκδοχή της «εμπιστοσύνης στην επιστήμη» της ελληνικής κυβέρνησης λειτούργησε ακριβώς ως ένας από τους κυριότερους παράγοντες υπονόμησης της αξιοπιστίας της επιστήμης στην ελληνική δημόσια σφαίρα εν γένει. Δεν αναφέρομαι εδώ στο ερώτημα της εσωτερικής συνοχής της κραυγής πως οποιαδήποτε κυβέρνηση συμμορφώνεται με «την Επιστήμη» στον ενικό, με κεφαλαίο Ε και με φερόμενο ως απολιτικό τρόπο (ή στις πολιτικές αντιδράσεις που θα επήγαγε *ipso facto* ένας τέτοιος ισχυρισμός απολιτικής κυβέρνησης): εν τέλει, αν υπήρχε μια και μοναδική Επιστήμη, ακολοθούμενη απολιτικώς και κατά γράμμα από υπεύθυνες κυβερνήσεις, τότε δεν θα εμφανίζονταν παραλλαγές ως προς την διαχείριση της κρίσης μεταξύ των «υπευθύνων χωρών», και αν μη τι άλλο τις διαφορές τις βλέπουμε στα στοιχεία του Ιχνηλάτη Κυβερνητικών Αποκρίσεων προς την COVID-19 της Σχολής Διακυβέρνησης Blavatnik του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης,⁸ ο οποίος δείχνει την Ελλάδα ως μια από τις αυστηρότερες χώρες της ΕΕ όσον αφορά στα κυβερνητικά μέτρα για την COVID-19. Αντί για αυτό, αναφέρομαι —καθαρά ενδεικτικά, και

---

7 ελληνική Δημοκρατία, Πρωθυπουργός, 31 Οκτωβρίου 2020,

<https://primeminister.gr/2020/10/31/25151>.

8 'COVID-19 Government Response Tracker', Blavatnik School of Government, Oxford University, Μάρτιος 2020 - Δεκέμβριος 2022 (συνεχίζεται),

<https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/covid-19-government-response-tracker>.

μέσα σε ένα αρχιπέλαγος παραδειγμάτων— στο σκάνδαλο της μελέτης Τσιόδρα-Λύτρα.⁹ Την 1^η Δεκεμβρίου του 2021, ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας Κυριάκος Μητσοτάκης ισχυρίστηκε, από το βήμα της ελληνικής Βουλής, ότι η ύπαρξη ή ανυπαρξία επαρκούς αριθμού Μονάδων Εντατικής Θεραπείας δεν έχει καμμία σημασία όσον αφορά στις πιθανότητες επιβίωσης διασωληνωμένων ασθενών COVID-19 ευρισκόμενους σε ανάγκη εισαγωγής σε εντατική¹⁰. Μια απλή κλίση και μια διασωλήνωση θα ήταν υπεραρκετά. ‘Δεν έχουμε καμμία απολύτως ένδειξη για αυτό. Δεν έχω καμμία απολύτως ένδειξη! Αν η αντιπολίτευση έχει οποιαδήποτε απόδειξη περί του αντιθέτου, ανυπομονούμε να την δούμε’.¹¹ Ωστόσο, όπως ο τάλας ελληνικός λαός θα μάθαινε κατόπιν εορτής, το γραφείο του Έλληνα πρωθυπουργού είχε ειδοποιηθεί προτέρως¹² της κοινοβουλευτικής του ομιλίας περί μιας τότε επικείμενης μελέτης των καθηγητών Σ. Τσιόδρα και Θ. Λύτρα —με τον Καθ. Σωτήριο Τσιόδρα να είναι ο ισοδύναμος του Anthony Fauci για την Ελλάδα και, πρακτικά, το επιλεγμένο από την κυβέρνηση «πρόσωπο» της διαχείρισης της

---

9 ‘Tsiodras-Lytras paper: 1,500 fewer patients would have died with less NHS pressure, inequality’, *Το Βήμα*, 21 Ιανουαρίου 2022,

<https://www.tovima.gr/2021/12/15/international/tsiodras-lytras-paper-1500-fewer-patients-would-have-died-with-less-nhs-pressure-inequality-2/> .

10 Γιάννης Μπασκάκης, ‘Ο Κ. Μητσοτάκης εθελουφλεί για τις εκτός ΜΕΘ διασωληνώσεις’, *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 21 Ιανουαρίου 2022,

https://www.efsyn.gr/politiki/kybernisi/322063_o-k-mitsotakis-ethelotyflei-gia-tis-ektos-meth-diasolinoseis.

11 ‘Ο πρωθυπουργός στη Βουλή για τη θνητότητα στους εκτός ΜΕΘ’

Εφημερίδα των Συντακτών, *YouTube*, 15 Δεκεμβρίου 2021,

https://www.youtube.com/watch?v=DDZCi_d-NGE.

12 Κύριος Μάξιμος, ‘Αυτοί είναι οι δύο υψηλόβαθμοι του Μαξίμου που γνώριζαν για την έρευνα Τσιόδρα – Λύτρα’, *Newsbreak*, 17 Δεκεμβρίου 2021,

<https://www.newsbreak.gr/kurios-maximos/279783/aytoi-einai-oi-dyo-ypsilovathmoi-toy-maximoy-poy-gnorizan-gia-tin-ereyna-tsiodra-lytra/>.

πανδημίας της COVID-19 για το 2020 και μεγάλο τμήμα του 2021 στην Ελλάδα—, δημοσιευθείσα στις 13 Δεκεμβρίου 2021¹³ στο *Scandinavian Journal of Public Health*, η οποία παρείχε αποδείξεις για τον αντίθετο ακριβώς ισχυρισμό από αυτόν που υπερασπίστηκε ο πρωθυπουργός της Ελλάδας από το βήμα της Βουλής. Για το σκάνδαλο διετάχθη εισαγγελική έρευνα.¹⁴ Η πολιτική—και, εμμέσως, κυβερνητική—τουητερική δυσμένεια επί των δύο επιστημόνων, του «Fauci της Ελλάδας» καθ. Τσιόδρα και του καθ. Λύτρα, για την υπονόμηση των ισχυρισμών του πρωθυπουργού υπήρξε υπερβολικά χυδαία για να περιγραφεί αρκούμεθα στην παράθεση ενός σχολίου της 2^{ης} Ιανουαρίου στο Twitter από τον καθ. Λύτρα όσον αφορά τόσο τη δημοσιευμένη μελέτη όσο και την δημοσιότητα που περιέβαλλε την ταινία ‘Don’t Look Up’: ‘I’m grateful we tried... #DontLookUp #μελετη_τσιοδρα’.¹⁵

Άλλα παραδείγματα περιλαμβάνουν επίσημες ανακοινώσεις, στις 31 Μαρτίου 2020, ότι οι μάσκες δεν είναι απλώς αχρείαστες,¹⁶ αλλά επίσης δυνάμει επικίνδυνες¹⁷. αργότερα, αυτή η δήλωση μετεστράφη σε υποχρεωτική χρήση μάσκας σε όλους τους εσωτερικούς και εξωτερικούς

---

13 ‘Total patient load, regional disparities and in-hospital mortality of intubated COVID-19 patients in Greece, from September 2020 to May 2021’, *NIH-National Library of Health*, 13 Δεκεμβρίου 2021, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34903101/>.

14 ‘Εισαγγελική έρευνα για τη μελέτη Τσιόδρα – Λύτρα’, in.gr, 17 Δεκεμβρίου 2021, <https://www.in.gr/2021/12/17/greece/eisaggeliki-ereyna-gia-ti-meleti-tsiodra-lytra/>.

15 Theodore Lytras, Tweet, 2 Ιανουαρίου 2022, 11:33, <https://twitter.com/TheodoreLytras/status/1477573864960012290>.

16 ‘Δεν χρειάζεται να φοράμε μάσκα’, Τσιόδρας, YouTube, *antimnimoniakos*, 31 Μαρτίου 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=diKCCVDvoIA>.

17 ‘Όχι σε χρήση μάσκας και γαντιών μιας χρήσης – Επικίνδυνες οι μάσκες με βαλβίδα’ Τσιόδρας, ΣΚΑΙ, ΥΓΕΙΑ, 9 Απριλίου 2020, <https://www.skai.gr/news/ygeia/tsiodras-oxi-se-xrisi-maskas-kai-gantion-mias-xrisis-epikindynes-oi-maskes-me-valvida>

χώρους¹⁸ υπό την απειλή προστίμου 300 Ευρώ. Η διαφωνία με την πρώτη ανακοίνωση δέχτηκε κριτική από τα φιλοκυβερνητικά μέσα ενημέρωσης ως «μη επιστημονική» τον Απρίλιο του 2020· διαφωνία με την τελευταία υφίσταται κριτική ως «μη επιστημονική» από τούδε και εξής. Το ότι αυτή η εξαναγκαστική σύγκλιση, σε σημείο ταύτισης, των κυβερνητικών αποφάσεων και μιας κατ' ισχυρισμό μοναδικής, απaráλλακτης Επιστήμης δρα επιβλαβώς στην εμπιστοσύνη του κοινού στην επιστημονική μέθοδο, δεν απαιτεί περαιτέρω επεξηγήσεις. Όντως, έχει επισημανθεί από την ανεξάρτητη πλατφόρμα ενημέρωσης The Press Project¹⁹ ότι αυτός ο σφετερισμός της φωνής μιας μοναδικής Επιστήμης από μια κυβέρνηση σε ένα πολιτικό σκηνικό, με κάθε κριτική να σημαίνεται ως υλακές συνωμοσιολογούντων «ψεκασμένων», δείχνει τον «λόγο περί ψεκασμένων ως ηγεμονικό λόγο της εξουσίας»²⁰ που, στην πράξη, υπονομεύει την αυθεντία της επιστημονικής μεθόδου εν ονόματι του πολιτικού παιγνίου.

Αυτό το πλαίσιο λειτουργεί ως κρίσιμη σημασία φόντο για την κατανόηση των αποχρώσεων της «Εκκλησίας και της COVID-19» ως μιας αντιπαράθεσης «επιστήμης και θρησκείας» στην Ελλάδα· για το πώς εξελίχθηκε αυτή, και για τους λόγους για τους οποίους η κατάσταση είναι όντως πιο περίπλοκη απ' ό,τι θα υπέθετε κανείς. Δεν υπάρχει κανένα

---

18 'Νέα μέτρα – Επανέρχονται τα πρόστιμα για μη χρήση μάσκας και στους εξωτερικούς χώρους', ΤΑ ΝΕΑ, 24 Δεκεμβρίου 2021, <https://www.tanea.gr/2021/12/24/greece/nea-metra-epanerxontai-ta-prostima-gia-mi-xrisi-maskas-kai-stous-eksoterikous-xorous/>.

19 Δημήτρης Τσίρκας, 'Ο λόγος περί ψεκασμένων είναι ο λόγος της εξουσίας', ThePressProject, 18 Νοεμβρίου 2021, <https://thepressproject.gr/o-logos-peri-psykasmemon-einai-o-logos-tis-exousias/>.

20 Δημήτρης Τσίρκας, 'Ο λόγος περί ψεκασμένων είναι ο λόγος της εξουσίας', ThePressProject, 18 Νοεμβρίου 2021, <https://thepressproject.gr/o-logos-peri-psykasmemon-einai-o-logos-tis-exousias/>.

δισδιάστατο φάσμα «αποδοχής» ή «απόρριψης» των επιστημονικών στοιχείων· αντί για αυτό, υπάρχει μια διετής πολιτική εργαλειοποίηση του κύρους της επιστήμης (η οποία, τω όντι, υπονομεύει την αυθεντία της επιστημονικής μεθόδου σε μακροπρόθεσμη βάση), υπάρχουν τα προβλήματα, οι εντάσεις, και οι πολώσεις που αυτή ενσπείρει, και βεβαίως, στα περιθώρια, υπάρχει επίσης μια μικρή, πλην όμως θαλερή μειονότητα πραγματικών συνωμοσιολόγων πολεμίων της επιστήμης, οι οποίοι τάχα ανιχνεύουν μικροτσιψ μέσα στα εμβόλια εναντίον της COVID-19. Ωστόσο, το να συγγέει κανείς την τελευταία ελάχιστη μειονότητα με την πολύπλοκη αντιπαράθεση στην Ελλάδα εν γένει θα μπορούσε να αποβεί ένα παιχνίδι αρκούντως επικίνδυνο.

Θεσμική θρησκεία και θρησκεία «επί του πεδίου»: η COVID-19, η Ορθόδοξη Εκκλησία και οι διαφωνούντες

Η ελληνική δημόσια σφαίρα και συζήτηση χαρακτηρίζεται αενάως από μια τεταμένη σχέση με την Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας. Από τη μία, η Ελλάδα εμφανίζεται συνήθως στις δημοσκοπήσεις (από το Pew Research Center²¹ μέχρι την ελληνική DiaNEOsis²²) να έχει ένα από τα υψηλότερα σκορ «πίστης στον Θεό», «εμπιστοσύνης προς την Εκκλησία ως θεσμό», «παραδοχής της θρησκείας ως σημαντικής» στην ΕΕ — ενώ επτά στους δέκα Έλληνες απορρίπτουν εύκολα δηλώσεις του τύπου «όταν η επιστήμη και η θρησκεία διαφωνούν, η θρησκεία έχει δίκιο» (σ.

---

21 'Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues', *Pew Research Center*, 29 Οκτωβρίου 2018, <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/>.

22 'WVS team in Greece releases analytical report based on WVS-7 survey findings', *World Value Survey*, 25 Νοεμβρίου 2018, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=388&ID=388>.

77, B10.3²³). Η άλλη πλευρά αυτού του νομίσματος είναι ότι η εμφάνεια, επίδραση, επιρροή, και ισχύς της Εκκλησίας δημιουργεί τριβές και δυσφορία· για παράδειγμα, δύσκολα θα βρει κανείς περίοδο στην οποία να μην υπάρχουν στην δημόσια συζήτηση της Ελλάδας αιτήματα διαχωρισμού Εκκλησίας και Πολιτείας στο πρότυπο της Γαλλίας (τα οποία δεν χαρακτηρίζονται πάντοτε από ισχυρή τεκμηρίωση βάσει δεδομένων και από τις δύο μεριές, όπως τόσο εύστοχα καταδείχθηκε από την αντιπαράθεση του 2018/19 επί των προταθειών μεταρρυθμίσεων των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας). Οι Έλληνες απολαμβάνουν να πιστεύουν ακράδαντα ότι υπάρχει μια ελληνική εξαιρεσιοκρατία στις σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας, κατά την οποία κάθε άλλη δυτική χώρα έχει πλήρη διαχωρισμό Εκκλησίας-Πολιτείας, σύμφωνα με τον οποίο η θρησκεία έχει εκδιωχθεί ερμητικά από την δημόσια σφαίρα, από την πολιτική και την οικονομία, ενώ η Ελλάδα, φεύ, «βρίσκεται ακόμη στον Μεσαίωνα» μη έχοντας επιτύχει κάτι τέτοιο. Το πρόβλημα, βεβαίως, θέσεως του ερωτήματος σε ένα τέτοιο πλαίσιο είναι ότι καθίσταται οιοσδήποτε αδύνατον να προταθεί επιτυχώς μια πολιτική λύση για τον περαιτέρω διαχωρισμό Εκκλησίας-Πολιτείας στην Ελλάδα επί τη βάση των ευρωπαϊκών δεδομένων, καθώς δεν θα ήταν «ποτέ επαρκής» αν δεν ήταν η γαλλική *laïcité*· η πρακτική έκβαση αυτού είναι ότι τίποτα δεν αλλάζει ποτέ και το *status quo* καθίσταται με μεγάλη επιτυχία αντικείμενο υπεράσπισης από εκείνους που ισχυρίζονται ότι το υπονομεύουν. Και παρότι η Ελλάδα δεν έχει τόσο ισχυρούς οικονομικούς δεσμούς Εκκλησίας-Πολιτείας όπως άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, π.χ. η *de facto* πρωτεύουσα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Βέλγιο, όπου η

---

23 'WVS team in Greece releases analytical report based on WVS-7 survey findings', *World Value Survey*, 25 Νοεμβρίου 2018, σ. 77, B10.3, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=388&ID=388>.

ομοσπονδιακή κυβέρνηση πληρώνει τους μισθούς και τις συντάξεις των κληρικών πολλών θρησκειών, οι δήμοι πληρώνουν για την συντήρηση των ναών και οι περιφέρειες πληρώνουν για μεγαλύτερα κτήρια όπως οι καθεδρικοί ναοί,²⁴ οι σχέσεις Εκκλησίας–Πολιτείας της είναι όντως στενές: το άρθρο 3 του Συντάγματος της Ελλάδας²⁵ περιγράφει την Ορθόδοξη Εκκλησία ως «επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα», οι μισθοί ενός πολύ σημαντικού τμήματος του κλήρου (~9.500, συν περίπου πεντακόσιοι άμισθοι κληρικοί) μισθοδοτούνται από την πολιτεία (ωστόσο η πολιτεία δεν παρέχει κανενός άλλου τύπου άμεση οικονομική αρωγή, εν αντιθέσει, για παράδειγμα, προς τη Γερμανία²⁶), η έναρξη των εργασιών ενός νέου κοινοβουλευτικού κύκλου μετά από εθνικές εκλογές εulογείται από την Εκκλησία στο κτίριο της Βουλής, το θρησκευτικό μάθημα του σχολείου είναι κατά το μάλλον ορθόδοξο, κτλ. Και, βεβαίως, η Ελλάδα αποτελεί το λίκνο της μοναστικής κοινότητας του Αγίου Όρους στην χερσόνησο της Χαλκιδικής, «ένα αυτοδιοίκητο τμήμα του ελληνικού Κράτους» με «αρχαίο προνομιακό καθεστώς» σύμφωνα με το άρθρο 105 του συντάγματος της Ελλάδας.²⁷ (Παρουσιάζει ενδιαφέρον να σημειωθεί πως, μολονότι αυτή η χερσόνησος κατοικείται από μοναχούς εγκαταλείποντες «τα εγκόσμια» προκειμένου να τελετήσουν έπειτα

---

24 'Taxpayers in Belgium support religion to the tune of €415 million a year', The Bulletin, Belgium, 19 Απριλίου 2017, <https://www.thebulletin.be/taxpayers-belgium-support-religion-tune-eu415-million-year>.

25 Σύνταγμα της Ελλάδας §3, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-3/>.

26 Tom Heneghan, 'Germany continues payments to churches a century after deciding to stop', RNS Religion News Service, 13 Φεβρουαρίου 2019, <https://religionnews.com/2019/02/13/germany-continues-payments-to-churches-a-century-after-deciding-to-stop/>.

27 Σύνταγμα της Ελλάδας §105, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-109/>.

από έναν βίο προσευχής και απομόνωσης στα μοναστήρια και ερημητήρια της χερσονήσου του Άθωνος, η κατάσταση της COVID-19 στο Όρος και η κατάσταση της υγείας των μοναχών απασχολεί συχνά τον κύκλο των ελληνικών μέσων ενημέρωσης κατά τη διάρκεια της πανδημίας, με ηγούμενους Αθωνικών μοναστηριών να κατηγορούν άλλους μοναχούς ότι δεν είναι εμβολιασμένοι²⁸ και ούτω καθ' εξής.)

Μέσα σε αυτό το χαοτικό σκηνικό, είναι σημαντικό να κάνουμε την διάκριση μεταξύ της στάσης της θεσμικής εκκλησίας αναφορικά με την πανδημία και των περαιτέρω ανεκδοτολογικών στοιχείων, εξηγώντας δεόντως και τα δύο. Δηλαδή, προκειμένου να είναι εφικτή μια ορθή κριτική εκτίμηση της κατάστασης στην Ελλάδα, πρέπει να γίνουν συγκεκριμένες σημαντικές διακρίσεις: μεμονωμένες αποφάσεις και ενέργειες του δείνα ή του τάδε χαμηλόβαθμου ή υψηλόβαθμου κληρικού πρέπει οπωσδήποτε να ληφθούν υπόψιν, ως ανεκδοτολογικά στοιχεία πραγματικών γεγονότων, προκειμένου να αναφανεί η μεγάλη εικόνα. Ωστόσο, για την εκτίμηση της στάσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της πανδημίας ως επίσημου, θεσμικού οργάνου κατέχοντος έναν βαθμό κοινωνικής ισχύος και επιρροής, πρέπει κανείς να κοιτάζει εκείνους που έχουν την αρμοδιότητα να την εκπροσωπούν. Ποιος έχει την αρμοδιότητα να εκπροσωπεί την Εκκλησία της Ελλάδας ως θεσμικό, επίσημο όργανο; Η Ιερά Σύνοδος των 80+ επισκόπων ως όργανο και τα επίσημα ψηφίσματα και αποφάσεις της, η πιο ευέλικτη, δωδεκαμελής «Διαρκής Ιερά Σύνοδος», και ο Αρχιεπίσκοπος της Ελλάδας, ο οποίος *stricto sensu* δεν είναι Προκαθήμενος αλλά πρόεδρος της Συνόδου και ο οποίος βρισκόταν στο ίδιο μήκος κύματος με τις αποφάσεις

---

28 'Ηγούμενος Βαρθολομαίος: Να μην μένουν στο απυρόβλητο οι ρασοφόροι που παρασύρουν για τον ιό', Skai.gr, YouTube, 11 Νοεμβρίου 2021, https://www.youtube.com/watch?v=1fVoi_yO6to.

της Συνόδου κατά τη διάρκεια ολόκληρης της πανδημίας (κάτι που, παρεμπιπτόντως, δεν ίσχυε κατά τη διάρκεια της πολιτικής αναταραχής του 2018/2019 λόγω των προταθεισών μεταρρυθμίσεων στις σχέσεις Εκκλησίας–Πολιτείας· εκεί, η Σύνοδος και ο Αρχιεπίσκοπος φάνηκαν να διαφοροποιούνται μεταξύ τους, με την πρώτη να αντιτίθεται στην μεταρρύθμιση, τον δε τελευταίο να την εγκρίνει. Η Σύνοδος νίκησε σε αυτήν την μάχη, η πρόταση του Αρχιεπισκόπου απερρίφθη, και ακολούθως ο Αρχιεπίσκοπος εκλήθη να λειτουργήσει ως απλός εκπρόσωπος του οργάνου λήψης αποφάσεων — της Συνόδου). Τούτων δοθέντων, η στάση της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Ελλάδας καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας μπορεί να ευρεθεί στα κείμενα, τις αποφάσεις, τα ψηφίσματα, τις ανακοινώσεις και αποκρίσεις της Ιεράς Συνόδου ως οργάνου, όπως επίσης και της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου και του Αρχιεπισκόπου Αθηνών.

Έτσι, περί Εκκλησίας και Πανδημίας στην Ελλάδα, ιδού μια σύντομη χρονική παράθεση των γεγονότων:

- Φεβρουάριος 2020: Η Ελλάδα καλωσορίζει το πρώτο επίσημο κρούσμα COVID-19 («με τιμές αρχηγού κράτους») και εισέρχεται και τυπικά στην πανδημία.
- 28 Φεβρουαρίου 2020: Εγκύκλιος της Συνόδου περί μέτρων προστασίας εναντίον της COVID-19²⁹ που ορίζει, μεταξύ άλλων, (i) ότι οι πιστοί θα πρέπει να ακολουθούν τις επίσημες, κρατικές πηγές πληροφόρησης και τις συστάσεις των επιστημόνων· (ii) ότι

---

29 Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 'Εγκύκλιον Σημείωμα', 28 Φεβρουαρίου 2020

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklloi.asp?id=2627&what_sub=egyklloi

η κοινωνική αποστασιοποίηση και τα άλλα προστατευτικά μέτρα θα πρέπει να εφαρμόζονται από τους πιστούς· (iii) ότι άτομα που παρουσιάζουν οποιαδήποτε συμπτώματα θα πρέπει να αυτοαπομονώνονται και να μην προσέρχονται στην εκκλησία· (iv) ότι οι ευπαθείς, οι υπερήλικες και τα άτομα υψηλού κινδύνου θα πρέπει να απομονώνονται και να μην προσέρχονται στην εκκλησία.

- 10 Μαρτίου 2020: Η Σύνοδος εντέλλεται ότι³⁰ η Εγκύκλιος Νο. 3013³¹ πρέπει να αναγνωσθεί κατά τη διάρκεια της Λειτουργίας σε όλες τις ενορίες της Εκκλησίας της Ελλάδας, μαζί με ένα δελτίο τύπου του Υπουργείου Υγείας, όπως επίσης και μια δέηση για την πανδημία.

- 11 Μαρτίου 2020: Η Σύνοδος δημοσιεύει περαιτέρω μέτρα³² εναντίον της διασποράς της COVID-19 στις εκκλησίες και άλλα κτίρια και δραστηριότητες λατρείας, περιλαμβανομένων της παύσης λειτουργίας των κατηχητικών σχολείων, των ομάδων μελέτης της Βίβλου, των μαθημάτων Βυζαντινής μουσικής, κλπ.

- Επίσης στις 11 Μαρτίου 2020: Σε τηλεοπτικό του μήνυμα,³³ ο πρωθυπουργός Μητσοτάκης πληροφορεί τον ελληνικό λαό ότι «ξέρει ότι η πίστη αρχίζει, συχνά, εκεί που τελειώνει η επιστήμη», συμπεριλαμβάνοντας έτσι στην πολιτική εργαλειοποίηση της

---

30 Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 'Εγκύκλιον Σημείωμα', 10 Μαρτίου 2020, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklioi/498_10032020_diaiv.pdf.

31 Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 'Εγκύκλιος 3013', 10 Μαρτίου 2020, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklioi/498_10032020.pdf.

32 Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 'Εγκύκλιον Σημείωμα', 11 Μαρτίου 2020, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklioi/508_11032020.pdf.

33 ελληνική Δημοκρατία, Πρωθυπουργός, 11 Μαρτίου 2020, <https://primeminister.gr/2020/03/11/23545>.

επιστήμης την κατ' ισχυρισμόν φύση της ως ευρισκόμενης εξ ορισμού σε αντιδιαστολή προς την θρησκευτική πίστη, τον ίδιο καιρό που οι επίσημες εγκύκλιοι της Εκκλησίας επαναλαμβάνουν το «να ακούτε τους επιστήμονες» σαν μάντρα· ωστόσο, επεσήμανε επίσης ότι «προσβλέπει στην υποστήριξη της ηγεσίας της Εκκλησίας στον κοινό σκοπό».

- 16 Μαρτίου 2020: Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Κυριάκος Μητσοτάκης ανεβάζει στο Twitter³⁴ («με απόφαση της κυβέρνησης, αναστέλλονται οι λειτουργίες σε όλους τους χώρους θρησκευτικής λατρείας οποιουδήποτε δόγματος. Οι εκκλησίες παραμένουν ανοιχτές μόνο για ατομική προσευχή. Η προστασία της δημόσιας υγείας απαιτεί σαφείς αποφάσεις.») και κατόπιν επιβάλλει μέσω Κοινής Υπουργικής Απόφασης (ΚΥΑ)³⁵ «προσωρινή αναστολή, και απαγόρευση, οποιασδήποτε θρησκευτικής λατρευτικής λειτουργίας στην Ελλάδα», αρχικά μέχρι τις 30 Μαρτίου 2020 (και τελικά επεκταθείσα πολύ μετά το Πάσχα). Περιέργως, ο πρωθυπουργός εισάγει την (καινοφανή, για τα πρότυπα της Ορθοδοξίας) θεολογική έννοια της «ατομικής προσευχής» εντός ενός άδειου ναού.

- Εν συνεχεία, η Εκκλησία της Ελλάδας συναινεί στην πλήρη απαγόρευση των λειτουργιών. Περιέργως, και παρά τις παραινέσεις στη δημόσια συζήτηση για κίνηση προς αυτήν την

---

34 Prime Minister GR, Tweet, 16 Μαρτίου 2020, 10:43μμ, Twitter,

<https://twitter.com/PrimeministerGR/status/1239653497118875648>.

35 ΦΕΚ 872 Β', 'Αριθμ. 2867/Υ1: Επιβολή του μέτρου της προσωρινής απαγόρευσης της τέλεσης κάθε είδους λειτουργιών και ιεροπραξιών στους θρησκευτικούς χώρους λατρείας για το χρονικό διάστημα από 16.3.2020 έως 30.3.2020', 16 Μαρτίου 2020,

<https://drive.google.com/file/d/1hhfP4QzJl5x2bLePBuXdZ3GMVn5okjrf>.

κατεύθυνση, η Εκκλησία της Ελλάδας ποτέ δεν διεκδίκησε δικαστική ακύρωση της πλήρους κρατικής απαγόρευσης των λειτουργιών στο Συμβούλιο της Επικρατείας επί τη βάση του §13 του Συντάγματος της Ελλάδας («Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων») και του §25 (αρχή της αναλογικότητας), όπως έπραξαν επιτυχώς άλλες δυτικοευρωπαϊκές εκκλησίες κινούμενες σε παρόμοια πλαίσια (παραδείγματα αποτελούν η Γαλλία: Conseil d'État 18 May 2020³⁶, η Γερμανία, Bundesverfassungsgericht 29 April 2020³⁷, το Βέλγιο, Raad Van State | Afdeling Bestuursrechtspraak,³⁸ κατάληξη που απετράπη στην Ολλανδία λόγω της τότε ισχύουσας απαλλαγής «της θρησκευτικής λατρείας και των δημοσίων διαδηλώσεων» από κάθε ολική απαγόρευση).

- 18 Μαρτίου 2020: Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος επισημαίνει ότι, όσον αφορά την πανδημία, 'δεν είναι η Πίστη εκείνη που βρίσκεται σε κίνδυνο, αλλά οι πιστοί και η υγεία τους'.³⁹

---

36 Le Conseil d'État, 18 Μαΐου 2020, <https://www.conseil-etat.fr/actualites/actualites/rassemblements-dans-les-lieux-de-culte-le-conseil-d-etat-ordonne-au-premier-ministre-de-prendre-des-mesures-moins-contraindantes>.

37 Bundesverfassungsgericht, 20 Απριλίου 2020, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2020/04/qk20200429_1bvq004420.html.

38 Raad Van State, Afdeling Bestuursrechtspraak, 8 Δεκεμβρίου 2020, <https://drive.google.com/file/d/1EN5o6yW-cIugOfZo7PTi9eo24NvxvZN8/view>.

39 Σοφία Καρεκλά, 'Οικουμενικός Πατριάρχης: Δεν κινδυνεύει η πίστη αλλά οι πιστοί', orthodoxia.info, 18 Μαρτίου 2020, <https://orthodoxia.info/news/οικουμενικός-πατριάρχης-δεν-κινδυνεύει/>.

- 22 Μαρτίου 2020: Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας ανακοινώνει⁴⁰ το πρώτο λοκντάουν.
- 10 Απριλίου 2020: Συνοδική Εγκύκλιος⁴¹ επιπλήττει όσους σκανδαλίζουν τους πιστούς με «τόν προσφιλή και εύκολο τρόπο τής συκοφαντίας, τής μυθοπλασίας και τών ὕβρεων» και επικρίνουν τα μέτρα υγειονομικής προστασίας και την προσήλωση της Εκκλησίας σε αυτά και ζητεί από τους πιστούς να «μείνουν σπίτι» (εν γένει, μια και η συμμετοχή σε λειτουργίες ήταν ούτως ή άλλως απαγορευμένη τότε). Ταυτοχρόνως, η Εγκύκλιος αποσαφηνίζει ότι η προσήλωσή της στα μέτρα για την COVID-19 δεν συνεπάγεται παραδοχή ότι συμμετοχή στην ίδια τη θεία μετάληψη (το θεμελιώδες συλλογικό μυστηριακό γεγονός της Ορθόδοξης Εκκλησίας) μπορεί να αποδειχθεί πηγή μόλυνσης. Αυτό αποτελεί ένα από τα επεισόδια της θεματολογίας του παρόντος κειμένου που θα μπορούσε να αποκληθεί «Ο Πόλεμος της Μετάληψης»:

Ο Πόλεμος της Μετάληψης | Από την αρχή της πανδημίας, μεγάλο μερίδιο της συζήτησης περί Εκκλησίας και COVID επικεντρώθηκε στο πώς χορηγεί η Ορθόδοξη Εκκλησία την θεία μετάληψη, δηλαδή, με ένα κοινό κοχλιάριο, που είναι για όλους. Μολονότι η προσωρινή αλλαγή του τρόπου χορήγησης συζητήθηκε σε δημόσιο επίπεδο, καμμία αλλαγή δεν εισήχθη μέχρι τώρα· τα θεολογικά επιχειρήματα που ετέθησαν επί τάπητος περιλαμβάνουν εκείνο του Καθ. π. Νικολάου

---

40 ελληνική Δημοκρατία, Πρωθυπουργός, 22 Μαρτίου 2020, <https://primeminister.gr/2020/03/22/23615>.

41 ελληνική Δημοκρατία, Πρωθυπουργός, 22 Μαρτίου 2020, <https://primeminister.gr/2020/03/22/23615>.

Λουδοβίκου,⁴² σύμφωνα με τον οποίο παρότι η Εκκλησία δεν βλέπει τη μετάληψη καθ' εαυτήν ως δυνάμει τόπο λοίμωξης, η Εκκλησία θα μπορούσε πολύ εύκολα να αλλάξει προσωρινά τον τρόπο χορήγησης επί τη βάσει της ποιμαντικής διακρίσεως και οικονομίας. Σε διαφορετική συγκυρία το 2020, οι ιατροί-καθηγήτριες του Πανεπιστημίου Αθηνών Ε. Γιαμαρέλλου και Α. Δινού ισχυρίστηκαν κάπως διστακτικά είτε ότι δεν διαθέτουμε οριστική απόδειξη ότι η Ευχαριστία μπορεί να είναι μεταδοτική της COVID-19 είτε ότι αυτό αποτελεί ζήτημα προσωπικής πίστης ενός εκάστου, πυροδοτώντας το μένος πολλών στη δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα: τώρα, το «να ακούτε τους διαπιστευμένους επιστήμονες, τους επαγγελματίες της ιατρικής, τους αναγνωρισμένους ειδικούς της υγείας» ακολουθείτο υπορρητώς από την υποσημείωση-αστερίσκο «με την εξαίρεση των καθηγητριών Γιαμαρέλλου και Δινού του Πανεπιστημίου Αθηνών, γιατί δε μας αρέσουν αυτά που λένε και συνεπώς αποφασίζουμε πως εκπίπτουν της ιατρικής και επιστημονικής χάριτος». Δηλαδή, να ακούμε τους ειδικούς και μόνο, αλλά από αυτούς να ακούμε μόνο τους ειδικούς οι οποίοι συμφωνούν με τις εκτιμήσεις ημών των μη ειδικών: εμείς αποφασίζουμε ποιοι είναι πραγματικά ειδικοί και ποιοι όχι, και αυτό συνιστά την πραγματική επιστήμη... Η έμφαση του εδώ σχολίου δε βρίσκεται στο... ποιοι ειδικοί έχουν δίκιο και ποιοι όχι (καθ' ότι ο γράφων δεν τυγχάνει ειδικός!), αλλά στα θεμελιώδη προβλήματα εσωτερικής συνοχής που είχε το «να ακούτε τους επιστήμονες» στη δημόσια σφαίρα. Παρά το γεγονός ότι ο «Πόλεμος της

---

42 π. Νικόλαος Λουδοβίκος, Αντίφωνο, 26 Μαρτίου 2020, <https://antifono.gr/μεταλαμβάνοντας-σε-καιρούς-πανδημία/>.

Μετάληψης» κατέλαβε μερίδιο μέγα της συζήτησης περί Εκκλησίας και COVID όπως ήδη αναφέρθηκε, προσωπική μας εκτίμηση είναι ότι η ισχυρή εστίαση επί του ζητήματος βρισκόταν ελαφρώς εκτός θέματος: όταν η παρουσία εντός ενός κατάμεστου χώρου λατρείας, με ή χωρίς μάσκες, με ή χωρίς τήρηση επαρκών αποστάσεων, ούτως ή άλλως συνεπάγεται κίνδυνο μόλυνσης από COVID-19, το ερώτημα θα έπρεπε να είναι τι θα κάνει κάθε άτομο, κάθε κυβερνητική ή εκκλησιαστική δομή με αυτήν την πραγματικότητα υπό διαφορετικά πλαίσια· το ερώτημα της ίδιας της μετάληψης, σε όποιο πλαίσιο κι αν τοποθετηθεί, δεν κάνει την διαφορά ανάμεσα σε μια φανταστική «πλήρως απολυμασμένη» εκκλησία και σε μια πραγματική, λιγότερο ή περισσότερο γεμάτη κόσμο. Εδώ, έρχεται η σειρά μιας υπο-υποενότητας του «Πολέμου της Μετάληψης», καθώς από την αρχή της κρίσης υπήρχαν κάποιες φωνές του περιθωρίου (που συμπεριελάμβαναν, μεταξύ υψηλόβαθμων κληρικών, εκείνη του Μητροπολίτη Αιτωλίας και Ακαρνανίας Κοσμά, που αργότερα τελεύτησε από COVID, ένα από τα όχι και τόσο ελάχιστα θύματα εντός του κλήρου) που ισχυρίζονταν περίπου ότι με κάποιον τρόπο το κτήριο της εκκλησίας είναι, θαυματουργικώς, αποστειρωμένος χώρος όπου εκεί δεν μπορεί να υπάρχουν μολύνσεις από COVID-19 λόγω της ιερότητάς του. Το θεολογικό πρόβλημα εδώ είναι ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν είχε ποτέ στο παρελθόν⁴³ (τους τελευταίους είκοσι αιώνες δηλαδή) υποστηρίξει παρόμοια άποψη «θαυματουργικά αποστειρωμένου λατρευτικού χώρου»· αυτή η

---

43 Rev. Dr. Nicholas Denysenko, 'Do the Sacraments prevent Illness?', Public Orthodoxy, 19 Μαρτίου 2020 <https://publicorthodoxy.org/2020/03/19/do-the-sacraments-prevent-illness/>.

περιθωριακή θεολογία ήταν μια νέα θεολογία, πιο χαρακτηριστική αταβιστικών αντανακλαστικών παρά Ορθόδοξων χριστιανικών θεολογικών τάσεων. Πάντως, κατά κανέναν τρόπο αυτή η περιθωριακή θέση δεν υπήρξε ποτέ θέση της Συνόδου ή του Αρχιεπισκόπου κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

- 19 Απριλίου 2020: Το Ορθόδοξο Πάσχα, η σημαντικότερη θρησκευτική εορτή στην Ελλάδα, πρακτικά ακυρώνεται, καθώς απαγορεύεται στους πιστούς η παρακολούθηση εκκλησιαστικών ακολουθιών. Οι ακολουθίες λαμβάνουν χώρα πίσω από κλειστές πόρτες, με παρόντες μόνο τους ιερείς και τους βοηθούς/ψάλτες.

- 26 Οκτωβρίου 2020: Την ημέρα του εορτασμού της γιορτής του Αγίου Δημητρίου, πολιούχου της Θεσσαλονίκης, πολυάριθμα μέσα μαζικής ενημέρωσης ανέφεραν ότι δεν τηρούνταν από τους πολίτες τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης,⁴⁴ και ότι κατά συνέπεια, μετά από δύο εβδομάδες θα εμφανιζόταν μια θηριωδών διαστάσεων αύξηση των κρουσμάτων COVID-19. Η θηριώδης αύξηση δεν έκανε την εμφάνισή της, η αρένα για πολέμους αξιών, εγκαινιασθείσα από τον συνοδό κουρνιαχτό, έσπειρε διχόνοιες οι οποίες ακολουθούν την δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα έως σήμερα: λίγες εβδομάδες νωρίτερα, στις 7 Οκτωβρίου 2020,⁴⁵ 15.000 διαδηλωτές έξω από το Εφετείο Αθηνών περίμεναν την

---

44 Θεώνη Σταματοπούλου, 'Άγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκη: Μεγάλος συνωστισμός έξω από την εκκλησία – Ιερείς χωρίς μάσκες', Diakopes.gr, 26 Οκτωβρίου 2020, <https://www.i-diakopes.gr/eidiseis-live/agios-dimitrios-thessaloniki-megalos-synostismos-exo-apo-tin-ekklisia-iereis-choris-maskes/>.

45 'Δίκη Χρυσής Αυγής: 15.000 κόσμος έξω από το Εφετείο χειροκρότησαν την απόφαση', iefimerida, 7 Οκτωβρίου 2020, <https://www.iefimerida.gr/ellada/diki-hrysis-aygis-15000-exo-apo-efeteio>.

ετυμηγορία για την δίκη της Χρυσής Αυγής, του εγκληματικού νεοαζιστικού κόμματος της Ελλάδας, για την δολοφονία του Παύλου Φύσσα και για αρκετές άλλες απόπειρες ανθρωποκτονίας εκ μέρους της Χρυσής Αυγής. Και εκεί δεν εμφανίστηκε αργότερα κάποια αιτιωδώς σχετική αύξηση των κρουσμάτων COVID-19, ωστόσο ξαφνικά ο μισός πληθυσμός της χώρας κατηγορούσε τους εορτασμούς του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη ως τη ρίζα των μελλοντικών θανάτων από COVID, ενώ οι άλλοι μισοί διερωτώντο κατά πόσον οι διαδηλωτές του εφετείου ήταν κατά κάποιον θαυματουργό τρόπο απαλλαγμένη από την ίδια δυσοίωση μολυσματική μοίρα. 'In a world of magnets and miracles, the ringing of the division bell had begun': για τους ακόλουθους πολλούς μήνες, δεξιοί ή/και θρησκευόμενοι πολίτες θα υπεραμύνονταν του δικαιώματός τους στη θρησκευτική λατρεία ενώ φώναζαν για τον κίνδυνο που συνεπάγονταν οι πολιτικές διαδηλώσεις ως εστίες μόλυνσης, ενώ οι αριστεροί ή/και εκκοσμικευμένοι πολίτες θα κατακρεουργούσαν ρητορικά τους χώρους λατρείας ως μολυσματικές εστίες (ανεξαρτήτως τήρησης μέτρων), υπεραμνόμενοι παράλληλα του δικαιώματος στη διαδηλώση. Διαφορετικά φιλοκυβερνητικά μέσα ενημέρωσης θα τροφοδοτούσαν και τις δύο τάσεις.

Προχωράμε κι έρχεται ο...

- Ιανουάριος 2021: Έπειτα από διαρκούντες περιορισμούς και απαγορεύσεις κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων του 2020, η κυβέρνηση επεξέτεινε τους περιορισμούς ώστε να συμπεριλάβει τον εορτασμό των Θεοφανείων την 6^η Ιανουαρίου· αυτή ήταν η

πρώτη, και ως σήμερα η μόνη,⁴⁶ πλήρης σύγκρουση της θεσμικής εκκλησίας με την κυβέρνηση, καθώς η Σύνοδος ανακοίνωσε ότι θα εόρταζε ανοιχτά τα Θεοφάνεια παρουσία πιστών (αντί να μην τα εορτάσει, όπως η κυβέρνηση είχε ορίσει), εφαρμόζοντας ωστόσο τα αυστηρά μέτρα κοινωνικής απόστασης και χωρίς την παραδοσιακή εμβύθιση του σταυρού σε ποτάμια, θάλασσες, λίμνες κλπ., με τον συνωστισμό κόσμου που αυτή θα επέφερε.

Προχωράμε κι έρχεται ο...

- Ιούλιος 2021: Η Εκκλησία της Ελλάδας εκδίδει ένα *urbi et orbi* φυλλάδιο «Προς τον Λαό #53»⁴⁷, παροτρύνοντας τους πιστούς να εμβολιαστούν, με ένα εκτεταμένο σύνολο ερωτήσεων και απαντήσεων από ιατρούς διαβεβαιώνοντας περί της ασφάλειας των εμβολίων. Αυτό το φυλλάδιο διανεμήθηκε σε όλες τις ενορίες της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας, και τελειώνει με την διαβεβαίωση ότι «Ο έμβολιασμός αποτελεί μέγιστη πράξη εϋθύνης απέναντι στον συνάνθρωπο, ενώ τό έμβόλιο κατά του κορωνοϊού δέν έρχεται σέ καμία αντίθεση μέ τήν Άγιογραφική, Πατερική καί Κανονική διδασκαλία τής Άγίας μας Έκκλησίας».

---

46 Μαρία Ευσταθίου, 'Θεοφάνεια 2021: Πώς θα γίνει ο εορτασμός – Τι ισχύει για εκκλησίες και αγιασμό υδάτων', Flash.gr, 5 Ιανουαρίου 2021,

<https://www.flash.gr/greece/1749692/theofaneaia-2021-pos-tha-ginei-o-eortasmos-ti-isxyei-gia-ekklisies-kai-agiasmo-ydaton>.

47 Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, «Πρός τόν Λαό». Έκδοση τής Ιεράς Συνόδου τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, 19 Ιουλίου 2021,

<http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/prostolao/53.pdf>.

Εν τω μεταξύ, η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία όρισε την αντίσταση στο εμβολιαστικό πρόγραμμα ως «αμαρτία».⁴⁸

- Επίσης τον Ιούλιο του 2021: Η Σύνοδος κλήτευσε δύο Μητροπολίτες,⁴⁹ τον Αιτωλίας και Ακαρνανίας Κοσμά, και τον Κυθήρων Σεραφείμ, προκειμένου να καταθέσουν αναφορικά με την «ανυπακοή και έλλειψη σεβασμού τους προς την ομόφωνη απόφαση του διοικούντος οργάνου της Εκκλησίας της Ελλάδας όσον αφορά τα ληφθέντα μέτρα για τον εορτασμό των Ιερών Ακολουθιών εξαιτίας της πανδημίας.»⁵⁰
- 16 Σεπτεμβρίου 2021: Με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Λαρίσης και Τυρνάβου Ιερωνύμου γίνεται έναρξη του πρώτου προγράμματος εμβολιασμού εναντίον της COVID-19 έξω από τις εκκλησίες της Λάρισας.⁵¹ Όταν η κινητή μονάδα εμβολιασμών ξεκινά τη χορήγηση δόσεων μερικές μέρες αργότερα, εμφανίζεται μικρός αριθμός από αντιεμβολιαστές διαδηλωτές.⁵² εκπρόσωποι

---

48 Ορθόδοξη Εκκλησία Ρωσίας: 'Αμαρτωλοί όλοι αρνούνται να εμβολιαστούν', YouTube, Skai.gr, 6 Ιουλίου 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=T9CDz85VKdw>.

49 'Η Ιερά Σύνοδος καλεί Κυθήρων και Αιτωλίας για προφορικές εξηγήσεις', Romfea.gr, 15 Ιουλίου 2021, <https://www.romfea.gr/ekklisia-ellados/44540-i-iera-synodos-kalei-kythiron-kai-aitolias-gia-proforikes-eksigiseis>.

50 'Metropolitans of Kythera and Aetoloakarnania are called into deposition', Orthodox Times, 15 Ιουλίου 2021, <https://orthodoxtimes.com/metropolitans-of-kythera-and-etoloakarnania-are-called-into-deposition/>.

51 'Λάρισα: Εμβολιασμοί με Κινητή Μονάδα έξω από τις εκκλησίες', Πρώτο Θέμα, 16 Σεπτεμβρίου 2021, <https://www.protothema.gr/greece/article/1161659/larisa-emvoliasmoi-me-kiniti-monada-exo-apo-tis-ekklisies-deite-video/>.

52 Λάρισα: Η Μητρόπολη τρολάρει τους... πικραμένους αντιεμβολιαστές με σοκολατάκια', Ethnos.gr, 24 Σεπτεμβρίου 2021, <https://www.ethnos.gr/greece/article/175297/larisahmhtropolhtrolareitoyspikrame-noysantiemboliastesmesokolatakia>.

του Μητροπολίτη τους προσφέρουν σοκολάτες, προσπαθώντας να τους πείσουν να εμβολιαστούν.

- 18 Νοεμβρίου 2021: Ο πρωθυπουργός Μητσοτάκης ανακοινώνει ότι οι πιστοί μπορούν να εισέρχονται στις εκκλησίες μόνο με πιστοποιητικό,⁵³ δηλαδή, είτε με πιστοποιητικό εμβολιασμού, είτε με αρνητικό αποτέλεσμα ελέγχου για COVID-19, αλλιώς τους περιμένει πρόστιμο 300 Ευρώ. Μέχρι την 18^η Νοεμβρίου 2021 (δηλαδή, κατά τη διάρκεια των μηνών στους οποίους η θρησκευτική λατρεία δεν απαγορευόταν), η είσοδος στις εκκλησίες δεν απαιτούσε υγειονομικό διαβατήριο· για κάποιον λόγο, ο πρωθυπουργός Μητσοτάκης προσέθεσε ότι «αυτό, άλλωστε, προβλέπει και η εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου την οποία καλούνται τώρα να επιτηρούν οι φορείς της αλλά και, δειγματοληπτικά, η Πολιτεία». Ωστόσο, η εν λόγω εγκύκλιος της 4^{ης} Νοεμβρίου 2021⁵⁴ για μια ακόμη φορά παρότρυνε τους πιστούς να συμμορφωθούν αυστηρά στα υγειονομικά μέτρα και πρότεινε οι πιστοί να κάνουν τεστ για COVID-19 προτού πάνε στην εκκλησία· φυσικά, η Σύνοδος δεν διαθέτει την νομική εξουσία (ή επιθυμία) να απαγορεύσει την είσοδο οποιουδήποτε οπουδήποτε επί τη βάση ενός υγειονομικού διαβατηρίου —μια εξουσία της πολιτείας—, και έτσι, η ψευδής αναφορά του πρωθυπουργού ότι

---

53 ελληνική Δημοκρατία, Πρωθυπουργός, 'Μήνυμα του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη προς τους πολίτες για την πανδημία και τα μέτρα για την προστασία της δημόσιας υγείας', 18 Νοεμβρίου 2021, <https://primeminister.gr/2021/11/18/27977>.

54 Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Εγκύκλιον Σημείωμα, 4 Νοεμβρίου 2021,

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklioi.asp?id=3080&what_sub=egyklioi

«αυτό, άλλωστε, προβλέπει και η εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου» παραμένει έως σήμερα μυστήριο.

• 13 Δεκεμβρίου 2021: Ο πρωθυπουργός Μητσοτάκης συναντά τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο και τον Αρχιεπίσκοπο⁵⁵ με θέμα τις σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας πέραν του κορωνοϊού. Απευθυνόμενος προς τον πρωθυπουργό Μητσοτάκη, ο Αρχιεπίσκοπος επεσήμανε για ακόμη μια φορά⁵⁶ ότι «Επί πλέον, οφείλω να επισημάνω ότι η Διαρκής Ιερά Σύνοδος αναγνωρίζει την υπεύθυνη στάση της Ελληνικής Κυβερνήσεως και τον αγώνα τον οποίον καταβάλλετε για την αναχαίτιση της διασποράς του κορωνοϊού COVID-19, την διαφύλαξη του Εθνικού Συστήματος Υγείας και την προστασία της ανθρώπινης ζωής, αναγκαζόμενοι να λάβετε δύσκολες αποφάσεις. Σε αυτήν την εθνική προσπάθεια η Ορθόδοξος Εκκλησία της Ελλάδος ετέθη εξ αρχής (28.2.2020) και παραμένει αλληλέγγυος προς την Ελληνική Κυβέρνηση. Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος και η συντριπτική πλειοψηφία των Ιεραρχών και του Ιερού Κλήρου προτρέπουν διαρκώς τους πιστούς με ανακοινώσεις, Εγκυκλίους, αλλά και μέσω της προσωπικής ποιμαντικής, ώστε να τηρούν επακριβώς τα νομοθετούμενα μέτρα, εντός αλλά και εκτός των Ιερών Ναών. Επιθυμούμε γι' ακόμη μία φορά να καταστήσουμε σαφές, ότι συνεργαζόμαστε όλοι με την Κυβέρνηση και την ιατρική κοινότητα, προς τον κοινό σκοπό της εξαλείψεως της πανδημίας και της επιστροφής σε κανονικές συνθηκές ζωής. Γι' αυτό και επαναλαμβάνουμε τούτη την ώρα την έκκληση, την οποία απηύθυνε εν

---

55 'Η προσφώνηση του Αρχιεπισκόπου στον Πρωθυπουργό Κ. Μητσοτάκη', Romfea.gr, 13 Δεκεμβρίου 2021, <https://www.romfea.gr/ekklisia-ellados/47277-i-prosfonisi-tou-arxiepiskopou-ston-prothypourgo-k-mitsotaki>.

56 'Η προσφώνηση του Αρχιεπισκόπου στον Πρωθυπουργό Κ. Μητσοτάκη', Romfea.gr, 13 Δεκεμβρίου 2021, <https://www.romfea.gr/ekklisia-ellados/47277-i-prosfonisi-tou-arxiepiskopou-ston-prothypourgo-k-mitsotaki>.

σώματι η Διαρκής Ιερά Σύνοδος σε όλο τον Ιερό Κλήρο και τον πιστό της Εκκλησίας λαό, ότι κατά την προσέλευση στους Ιερούς Ναούς πρέπει να τηρούνται επακριβώς όλα τα μέτρα προστασίας για την αποφυγή εξαπλώσεως του κορωνοϊού και να πραγματοποιούνται οι απαραίτητοι διαγνωστικοί έλεγχοι. Επί πλέον ζητούμε από όλους, Κληρικούς και λαϊκούς, να εμβολιασθούν, διότι αυτό είναι το υποδεδειγμένο από την ιατρική κοινότητα ουσιαστικό μέτρο προστασίας κατά της πανδημίας. Όλα τα παραπάνω αποτελούν την επίσημη θέση της Εκκλησίας της Ελλάδος, αλλά και της ανά τον κόσμο Ορθοδοξίας και εφαρμόζονται και θα εφαρμοσθούν, σε συνδυασμό με την απαρέγκλιτη τήρηση εκ μέρους μας των Ιερών Κανόνων της Εκκλησίας και την εκκλησιαστική τάξη, με αμοιβαίο σεβασμό και κατανόηση των ορίων εκάστης πλευράς, αφού είναι ξεκάθαρο ότι το κινδυνεύον δεν είναι η Πίστη μας, αλλά η υγεία και η ζωή των πιστών». Το κοινό ανακοινωθέν⁵⁷ υπογράμμισε το ρόλο της Εκκλησίας στην παρότρυνση των πολιτών προς εμβολιασμό και συμμόρφωση με όλα τα μέτρα δημόσιας υγείας και τα συγχαρητήρια του πρωθυπουργού για το πώς η Εκκλησία βοήθησε στην αντιμετώπιση της πανδημίας.

- Τέλη Δεκεμβρίου του 2021, μια και το θέμα μας είναι «βαθαίνοντας το διχασμό»: κουρνιαχτός μέγας γύρω από μια δημόσια ανάρτηση στο Facebook από τον καθηγητή και πολιτικό επί κυβ. Γιώργου Α. Παπανδρέου Ηλία Μόσιαλο, σήμερα επίσημο εκπρόσωπο της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας σε διεθνείς οργανισμούς για τον κορωνοϊό, με ένα σαρκαστικό μιμίδιο περί της πίστεως των χριστιανών στην παρθενία της

---

57 Κοινό ανακοινωθέν ΔΙΣ – Γραφείου Πρωθυπουργού, Orthodoxyia info.gr, 24 Ιανουαρίου 2022, <https://orthodoxia.info/news/koino-anakoinothen-dis-grafeioy-prothy/>.

Παναγίας· το μιμίδιο που ανέβηκε σε ενδιαφέρον timing, λίγο πριν τα Χριστούγεννα, ήταν «τμήμα της εκστρατείας εγρήγορσης για την COVID-19»⁵⁸, όπως αποσαφήνισε αργότερα στην τηλεόραση του ΣΚΑΪ, επισημαίνοντας επίσης ότι «το αληθινό νόημα της Ορθοδοξίας συνίσταται στην διαφύλαξη της [βιολογικής] υγείας», κάτι που αποτελεί ένα ακόμα κεφάλαιο στη νέα θεολογία που εισήγαγε το κράτος και οι φορείς του κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Η Σύνοδος αποκρίθηκε στην προκύψασα κατακραυγή εκ μέρους των χριστιανών με ένα δελτίο τύπου⁵⁹ στο οποίο σημειώνει τη χρονική στιγμή της παρέμβασης του καθ. Μοσιάλου και επισημαίνοντας ξερά ότι «ο φανατισμός και η έλλειψη σεβασμού στον άλλον δεν είναι αποκλειστικό χαρακτηριστικό των «θρησκείων» ή των «αλλόθρησκων», αλλά οριζόντιο γνώρισμα πολλών ανθρώπων, συντηρητικών και προοδευτικών». Οι αντιδράσεις στο δελτίο τύπου το περιέγραψαν ως «απόπειρα λογοκρισίας» και «σκοταδισμό», επισημαίνοντας πως συνιστά μια «επιστροφή στο Μεσαίωνα», ο οποίος παραμένει πάντοτε ιστοριογραφικά ασαφής στη δημόσια σφαίρα αν και πανταχού παρών.

*

---

58 'Ο Η. Μόσιαλος μιλάει για τις αντιδράσεις της εκκλησίας για την σατιρική του ανάρτηση', Ska1.gr, 25 Δεκεμβρίου 2021,

<https://www.youtube.com/watch?v=D15klMRd1EE>.

59 'Η Ιερά Σύνοδος για την προσβλητική ανάρτηση του κ. Μόσιαλου', Romfea.gr, 24 Δεκεμβρίου 2021, <https://www.romfea.gr/ekklisia-ellados/47504-i-iera-synodos-gia-tin-prosvlitiki-anartisi-tou-k-mosialou>.

Η Εκκλησία του Schrödinger;

Αποτιμώντας την κατάσταση στο σύνολό της θα μπορούσε να πει κανείς με ασφάλεια ότι, παρά τις περιστασιακές διαμάχες, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας ως θεσμός έχει αποτελεσματικά εργαλειοποιηθεί ως ένας εκ των ισχυρότερων συμμάχων της κυβέρνησης στη διασφάλιση ποσοστού αποδοχής για τους χειρισμούς της κρίσης της COVID-19 από την κυβέρνηση και στην έναρξη του εμβολιαστικού προγράμματος. την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, οι πλήρως εμβολιασμένοι στην Ελλάδα ανέρχονται στο 66,3%⁶⁰ του πληθυσμού, με τον μέσο όρο της ΕΕ/ΕΟΧ να ανέρχεται στο 68.7%.⁶¹ Πολλοί παράγοντες συμβάλλουν σε αυτό, με τον κυριότερο να είναι ίσως, μαζί με την επιρροή της στην ελληνική κοινωνία, ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας βρίσκεται επίσης σε πολύ στενή σχέση με το κρατικό σύστημα στο πλαίσιο ενός ελλιπούς διαχωρισμού Εκκλησίας – Πολιτείας. με πολλούς, πρωτίστως έμμεσους παρά εμφανώς θεσμικούς τρόπους, μπορεί να θεωρηθεί ως τμήμα του κρατικού συστήματος *rebus sic stantibus*, μια συνθήκη την οποία η ελληνική κυβέρνηση απολαμβάνει να αξιοποιεί. Βεβαίως, με τον όρο «κρατικό σύστημα» δεν εννοείται οποιαδήποτε κυβέρνηση. η (κεντρο- ή ακρο-, οι απόψεις διίστανται) δεξιά Νέα Δημοκρατία, το κυβερνών κόμμα στην Ελλάδα, αντιπροσωπεύει την επάνοδο του *ancien régime* μετά το αποτυχημένο πείραμα της «κυβέρνησης της αριστεράς» του ΣΥΡΙΖΑ την χρονική περίοδο 2015–2019, που ακολούθησε την θεαματική αναστροφή του πρωθυπουργού Αλέξη Τσίπρα μετά το

60 Εμβολιασμός κατά της COVID-19, gov.gr, <https://emvolio.gov.gr/>.

61 'Total doses distributed to EU/EEA countries', *European Centre for Disease Prevention and Control*

COVID-19 Vaccine Tracker,

<https://vaccinetracker.ecdc.europa.eu/public/extensions/COVID-19/vaccine-tracker.html#uptake-tab>.

δημοψήφισμα του 2015. Όταν η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ επιχειρήσει ανεπιτυχώς να μεταρρυθμίσει τις σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας το 2018/19 (με κάτι που ήταν ένα καλομελετημένο και συνεκτικό σχέδιο, το οποίο όμως δεν αναγνωρίστηκε από καμμία εκ των δύο πλευρών ως τέτοιο, εν μέρει λόγω της χαοτικής κατάστασης οποιουδήποτε τομέα της γενικής εικόνας που έχει το ελληνικό κοινό γύρω από τις λεπτομέρειες των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας), ήρθε αντιμέτωπη με θρησκευοπολιτικές «κυρώσεις από την κόλαση» από τους επισκόπους, τον κλήρο και τους πιστούς, παρά την επιθυμία του Αρχιεπισκόπου να προχωρήσει με τις προταθείσες μεταρρυθμίσεις. Απλώς το να φανταστεί υποθετικά κανείς την αντίδραση της Εκκλησίας (ειδικά υπό διαφορετικό Αρχιεπίσκοπο) σε αυτά τα ίδια υγειονομικά μέτρα, τους περιορισμούς, και τις λατρευτικές απαγορεύσεις, αν αυτά προερχόντουσαν από την προηγούμενη κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ αντί για το τρέχον κυβερνών κόμμα, αποτελεί πραγματικό εφιάλτη. Ωστόσο, ο πρωθυπουργός και αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας Μητσοτάκης έχει αποδείξει ότι η εργαλειοποίηση των ελληνικών μέσων ενημέρωσης⁶² και η εργαλειοποίηση των Ελλήνων επιστημόνων⁶³ δεν υπολείπονται κατά κανέναν τρόπο της εργαλειοποίησης της Εκκλησίας στην μάχη εναντίον της COVID-19.

Την ίδια ώρα, αναφέρεται συχνά ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα αποτελεί εμπόδιο στην αντιμετώπιση της COVID-19 και την

---

62 'Freedom of the Press in Greece-Critical analysis of the index of Reporters Without Borders', *Friederich Naumann Foundation*, 7 Μαΐου 2021, <https://www.freiheit.org/greece/freedom-press-greece>.

63 'Αποκάλυψη Λοιμωξιολόγου της Επιτροπής: Το 50%+1 δεν ήταν εισήγηση των επιστημόνων', *Alfa Vita*, 4 Ιανουαρίου 2022, https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/367207_apokalypsi-loimoxiologoy-50i-dentitan-eisigisi-ton-epistimonon.

ολοκλήρωση του εμβολιαστικού προγράμματος. Πώς μπορεί να εξηγηθεί αυτό;

Εδώ βρίσκονται εν δράσει διάφοροι παράγοντες. Και κάποιοι εξ αυτών όντως περιγράφουν μια πραγματικότητα. Άλλοι παράγοντες πάλι όχι. Για να ξεκινήσουμε με το εύκολο κομμάτι, μερικές φορές πρόκειται απλώς για προβληματική δημοσιογραφία: για παράδειγμα, τον περασμένο Ιούλιο, το Politico⁶⁴ δημοσίευσε ένα άρθρο με τον τίτλο «Επιστήμη εναντίον θρησκείας και Έλληνες κληρικοί ως ηγέτες του αντιεμβολιαστικού κινήματος: με τα κρούσματα της COVID-19 να ανεβαίνουν, επιφανείς κληρικοί παροτρύνουν τον κόσμο να μην εμβολιάζεται». Το άρθρο αφορά πρώτα και κύρια τον π. Βασίλειο Βολουδάκη, ο οποίος περιγράφεται ως «επιφανής», «σημαίνων», έχων «πληθώρα υποστηρικτών» αυτή η περιγραφή ενός από τους περίπου 10.000 χαμηλόβαθμους κληρικούς της Ελλάδας, τον οποίον έπρεπε να τον αναζητήσω στο google προκειμένου να διαπιστώσω ότι η ύπαρξή του αποτελεί όντως γεγονός (και επί τη ευκαιρία να βρω μια σειρά από μάλλον ιλαρές αποφάνσεις επί παντός επιστητού στο διάβα των χρόνων), μπορεί να φαντάζει κάπως εξοικονομητική με την πραγματικότητα σε όσους ξέρουν πέντε πράγματα. Επιπλέον, ο Μητροπολίτης Κυθήρων Σεραφείμ αναφέρεται ως «ένας εκ των ισχυρότερων κληρικών της χώρας» (!), παραλείποντας την αναφορά ότι ήταν ένας εκ των δύο επισκόπων που κλητεύθηκαν από την Σύνοδο προκειμένου να επιπληχθούν για ανυπακοή προς την απόφαση του οργάνου για ζητήματα της πανδημίας (με τον έτερο να είναι ο Μητροπολίτης Αιτωλίας και Ακαρνανίας Κοσμάς, που είχε αρνηθεί να εμβολιασθεί ενάντια στον ιό και πέθανε από COVID-19

64 Νεκταρία Σταμούλη, 'Science vs. religion as Greek priests lead the anti-vax movement', Politico, 20 Ιουλίου 2021, <https://www.politico.eu/article/science-vs-religion-greece-priests-anti-vaccine-coronavirus-movement/>.

τον Ιανουάριο του 2022). Η ειρωνεία εδώ, βεβαίως, είναι ότι τα Κύθηρα είναι μια από τις μικρότερες μητροπόλεις της Ελλάδας (και κανείς δεν γνωρίζει πραγματικά γιατί και πώς είναι μια δικαιοδοσιακώς διακριτή μητρόπολη), με κατ' όνομα 3.000 κατοίκους· οι ισχυρότεροι κληρικοί της χώρας έχουν συνήθως διαφορετικές καταβολές — ή ακροατήριο. Αλλά αυτό ήταν το εύκολο κομμάτι.

Ερχόμενοι σε πιο σοβαρά ζητήματα, χρειάζεται να γίνει μια διάκριση η οποία συχνά ξεφεύγει της προσοχής των παρατηρητών. Η Ελλάδα έχει μια μειονότητα διαφόρων και ετερόκλητων παλαιοημερολογίτικων ομάδων⁶⁵ ή «Γνησίων Ορθοδόξων Χριστιανών» (Γ.Ο.Χ.), συνήθως σε κόντρα η μία με την άλλη και με ακρωνυμιακές διαφορές στους επίσημους τίτλους τους που συχνά θυμίζουν τη μοντυπαθηονική διαφορά μεταξύ του «Ιουδαϊκού Λαϊκού Μετώπου», του «Λαϊκού Μετώπου της Ιουδαίας» και του «Μετώπου του Λαού της Ιουδαίας». «Παλαιοημερολογίτης» εδώ δεν σημαίνει την απλή υιοθέτηση του «Παλαιού», Ιουλιανού ημερολογίου (καθώς αυτή ισχύει για αρκετές κανονικές Ορθόδοξες εκκλησίες: τις εκκλησίες της Ρωσσίας, της Ιερουσαλήμ, τις μοναστικές κοινότητες του Αγίου Άθωνος, κτλ.), αλλά τη ρήξη και το σχίσμα από την επίσημη Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υιοθέτησε το αναθεωρημένο Γρηγοριανό ημερολόγιο, στο πλαίσιο βέβαια και του εθνικού διχασμού της περιόδου και των συναφών πολιτικών εξελίξεων.

Αν και υπολείπονται σε αριθμούς και επιρροή, οι παλαιοημερολογίτικες ομάδες είναι ιδιαιτέρως δραστήριες σε συντηρητικές και υπερσυντηρητικές δημόσιες διαδηλώσεις στους δρόμους της Ελλάδας ή στο διαδίκτυο. Η μεγάλη πλειονότητα των άρθρων στα μέσα ενημέρωσης

---

65 https://en.wikipedia.org/wiki/Old_Calendarists.

που δείχνουν φωτογραφίες κληρικών να διαδηλώνουν ενάντια στους περιορισμούς για τον κορωνοϊό ή ενάντια στα εμβόλια για την COVID-19 απεικονίζουν κληρικούς που δεν ανήκουν στην επίσημη Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, οι οποίοι φορούν στερεοτυπικό ρουχισμό και *paraphernalia* ομάδων Παλαισημερολογιτών (όπως σε αυτό το άρθρο,⁶⁶ μεταξύ πολλών άλλων). οι συντάκτες συνήθως αγνοούν τη διαφορά, βλέπουν ράσο και αποφαίνονται «η Εκκλησία».

Έτσι, ενώ η δραστηριότητα των διαφόρων παλαισημερολογίτικων ομάδων εντάσσεται σαφώς στο θέμα «Ελλάδα και θρησκεία» ή «COVID-19 και θρησκεία στην Ελλάδα» ως θρησκευτικές μειονότητες, θα ήταν εσφαλμένο να περιλαμβάνονται στο θέμα «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας και πανδημία». Και αυτή τους η δραστηριότητα είναι, πράγματι, συναρπαστικά βολική στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου αφηγήματος: ποιος είναι αυτός που θα μπορούσε να εκφράσει δεύτερες σκέψεις για τη διαχείριση της πανδημίας, δεδομένου ότι αυτή η διαχείριση είναι τάχα απολιτική και αποκλειστικά υπαγορευόμενη από μία αποκλειστική Επιστήμη; Δεν μπορεί να είναι οι υπεύθυνοι πολίτες στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής διαδικασίας. Και, παρότι οι «ψεκασμένοι» αποτελούν ένα πολύ βολικό αφετηριακό σημείο για χειρισμό από τα μέσα ενημέρωσης, δεν παρέχουν εξήγηση με τον τρόπο που θα την παρέσχε ένας σωστός αποδιοπομπαίος τράγος. Ωστόσο, οι «φανατικοί θρησκευόμενοι» και οι «σκοταδιστές» που προσπαθούν να μας πάνε «πίσω στον Μεσαίωνα» επειδή «αρνούνται την Επιστήμη» λόγω της «πίστης» τους στο πλαίσιο μιας «αένανης διαμάχης μεταξύ επιστήμης και θρησκείας»:

---

66 'Συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας με λάβαρα και εικόνες κατά του υποχρεωτικού εμβολιασμού', Lifo.gr, 17 Ιουλίου 2021,

<https://www.lifo.gr/now/greece/syggkentroseis-diamartyrias-kata-toy-ypohreotikoy-emboliasmoy-kai-ton-diahorismon-se>.

εδώ μάλιστα, αυτό θα ήταν πραγματικά άψογο. Έτσι, οι περιθωριακοί αριθμητικά παλαιοσημερολογίτες (που παρουσιάζονται από τα μέσα ενημέρωσης ως ιερείς της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας) δεν αποτελούν απλώς τμήμα ενός διαφωνούντος πλήθους· χαρακτηρίζουν το πλήθος και το εκπροσωπούν — ακόμη καλύτερα, είναι οι ηγέτες του πλήθους, σύμφωνα με το αφήγημα.

Κατά κανέναν τρόπο δεν αληθεύει, ωστόσο, ότι δεν υπάρχουν όντως κληρικοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας (ή Έλληνες πολίτες εν γένει, μια που το 'φερε η κουβέντα) που αντιτίθενται δημοσίως είτε στους περιορισμούς και τα μέτρα για τον κορωνοϊό είτε στα εμβόλια για την COVID-19 είτε και στα δύο, καλώντας το ποιμνιό τους να πράξει αναλόγως. Και η κατάσταση στα μοναστήρια είναι εξ ορισμού πολύ πιο περίπλοκη, δοθείσης της ίδιας της φύσης των μοναστηριών ως τόπων εξόδου από «τον κόσμο», ενώ παρατηρείται συχνά ένας κάποιος βαθμός προστριβής με τις επιχώριες εποπτεύουσες εκκλησιαστικές αρχές. Και πάλι, ωστόσο, θα ήταν απερίσκεπτο για τον αναγνώστη να χαράξει μια διαχωριστική γραμμή μεταξύ της «επίσημης εκκλησιαστικής γραμμής» εναντίον «οτιδήποτε/οποιοδήποτε άλλου» (από μεμονωμένους επισκόπους μέχρι μοναστήρια, ενορίες, κληρικούς ενοριών) όπου η πρώτη υποστηρίζει τα μέτρα δημόσιας υγείας και το πρόγραμμα εμβολιασμού ενώ οι δεύτεροι τα απορρίπτουν ή τα υπονομεύουν.

Είναι απλώς αδύνατον να έχουμε αξιόπιστα ποσοτικά δεδομένα για το ποιος κάνει/λέει τί επί του πεδίου, π.χ. σε ποσοστά. Αν οι παρατηρήσεις του γράφοντος έχουν οποιαδήποτε αξία ως «εμπειρικά δεδομένα», η συντριπτική, τεράστια για την ακρίβεια, πλειονότητα των αθηναϊκών ενοριών συμμορφώνονται με τα οριζόμενα από την πολιτεία υγειονομικά μέτρα στην παραμικρή λεπτομέρεια, από την κοινωνική απόσταση μέχρι τις μάσκες προσώπου και τα αντισηπτικά. Ωστόσο, σε μια

χώρα όπου υπάρχουν περίπου 10.000 ενεργές ενορίες, εξαιρέσεις ιερών και ποιμνίων που αρνούνται τον COVID ή τάσσονται κατά του εμβολιασμού δεν μπορεί παρά να είναι πολυάριθμοι σε απόλυτους αριθμούς, πιθανότατα κατά βαθμό ανάλογο των ιδίων τάσεων στον γενικό πληθυσμό — ακόμη κι αν επίσκοποι όπως ο Μητροπολίτης Δωδώνης φτάνουν έως και να ισχυριστούν ότι «οι ιερείς που αρνούνται τον COVID και τα εμβόλια θέλουν κρέμασμα»⁶⁷, σε ένα κάπως ασυγκράτητο ξέσπασμα ενθουσιασμού, ζωντανά στο φιλοκυβερνητικό κανάλι ΣΚΑΪ, μια και «αρνούμενοι τα εμβόλια για την COVID-19, αποβάλλονται από την Εκκλησία και γίνονται υπηρέτες του Σατανά»⁶⁸. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, αυτές οι εξαιρέσεις στον κανόνα που επιβάλλεται από την θεσμική Εκκλησία (χωρίς κρέμασμα, θα ήλπιζε κανείς) παρουσιάζονται παραφουσκωμένες στα δεξιάς απόχρωσης φιλοκυβερνητικά μέσα ενημέρωσης⁶⁹ στην Ελλάδα, βρίσκοντας έναν απρόσμενο σύμμαχο στις φωνές της ελληνικής Αριστεράς που συχνά θέλουν να εντοπίσουν ένα σκοταδιστικό εκκλησιαστικό αντιπαράδειγμα σε έναν δικό τους Διαφωτισμένο προοδευτικό σκοπό. Χωρίς να θέλουμε να υπερβάλουμε, από τον Σεπτέμβριο του 2021 μέχρι την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές στις αρχές του 2022 έχει καταστεί δύσκολο να εντοπισθούν τρεις ή τέσσερις περιπτώσεις ειδήσεων του ΣΚΑΪ (που συνήθως τις

---

67 'Δωδώνης Χρυσόστομος για αρνητές ιερείς: Κρέμασμα θέλουν', VimaOrthodoxias.gr, 24 Νοεμβρίου 2021,

<https://www.vimaorthodoxias.gr/eipan/dodonis-chrysostomos-gia-arnites-iereis-kremasma-theloynt/>.

68 'Μητροπολίτης Δωδώνης Χρυσόστομος: Οι αρνητές ιερείς γίνονται όργανα του σατανά', Skai.gr, 23 Νοεμβρίου 2021,

<https://www.youtube.com/watch?v=m6UHq5ZFoJc>.

69 Alice Taylor, 'EU media watchdogs and associations urge Greece to protect press freedom', Euractiv, <https://www.euractiv.com/section/digital/news/eu-media-watchdogs-and-associations-urge-greece-to-protect-press-freedom/>.

παρουσιάζει η κα Σία Κοσιώνη, η κεντρική παρουσιάστρια του ΣΚΑΪ η οποία —για να θέσουμε το ευρύτερο μηντιακό-πολιτικό πλαίσιο της Ελλάδας επί τάπητος— είναι επίσης η σύζυγος του δημάρχου Αθηνών, που με τη σειρά του είναι ανηψιός του πρωθυπουργού, γιός της πρώην υπουργού εξωτερικών Ντόρας Μπακογιάννη, εγγονός του πρώην πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και ξάδελφος του Προσωπάρχη του πρωθυπουργού) που να μην περιλαμβάνουν μια ιστορία για «αρνητές ιερείς που διασπείρουν εξοργιστικά ψεύδη»⁷⁰ (3/12/21), για «αρνητές ιερείς πολεμούν τα εμβόλια»⁷¹ (16/9/21), για Μητροπολίτες που ενημερώνουν το κοινό ότι «οι αρνητές ιερείς είναι αιρετικοί»⁷² (6/11/21), για έναν «επίθεση ιερέα σε λυκειάρχη για τη μάσκα»⁷³ (14/09/2021), για «παπάδες και ψάλτες χωρίς μάσκες»⁷⁴ και ούτω καθ' εξής. Παρακολουθώντας τακτικά τις ειδήσεις, σχηματίζει κανείς την εντύπωση ότι η χώρα βρίσκεται υπό μαζική αντιεμβολιαστική πολιορκία και εξέγερση της οποίας ηγούνται εκατοντάδες μαχητικών ιερών αρνητών της επιστήμης, φορώντας ράσα μολυσμένα με COVID. Επισκεπτόμενος βέβαια 50 ή 100 τυχαίες αθηναϊκές ενορίες, βλέπει κανείς μια πολύ διαφορετική εικόνα, σύμφωνα με την οποία τα υπαγορευόμενα από την κυβέρνηση μέτρα τηρούνται στην μεγάλη πλειονότητα των περιπτώσεων, φυσικά και με την ύπαρξη εξαιρέσεων. Συνεπώς, η οπτική είναι το πάν:

---

70 'Αρνητές ιερείς διασπείρουν εξοφρενικά ψεύδη', Skai.gr, 03 Δεκεμβρίου 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=laSShBSa7fo>.

71 'Αρνητές ιερείς πολεμούν τα εμβόλια', Skai.gr, 16 Σεπτεμβρίου 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=78LEOoGhQ6M>.

72 'Μητροπολίτης Πειραιώς: Σχισματικοί οι ιερείς που είναι κατά του εμβολιασμού', Skai.gr, 06 Νοεμβρίου 2021, https://www.youtube.com/watch?v=Q-qP-p_ZEM.

73 'Το σχόλιο του Βασίλη Χιώτη - Επίθεση ιερέα σε λυκειάρχη για τη μάσκα', Skai.gr, 14 Σεπτεμβρίου 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=Z7TNvcmiUC8>.

74 'Παπάδες και ψάλτες χωρίς μάσκες στον Αγ. Δημήτριο Θεσσαλονίκης', Skai.gr, 26 Οκτωβρίου 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=ay9f6f--y5g>.

υπάρχουν αντιεμβολιαστές ιερείς στην Ελλάδα· το ερώτημα είναι κατά πόσον αυτοί είναι περισσότεροι αριθμητικά από τους αντιεμβολιαστές Έλληνες, αναλογικά προς τον πληθυσμό· μια κάπως προσεκτική ματιά θα το αμφισβητούσε. Και, όσον αφορά τις εξαιρέσεις, η πολιτικοθησκευτική τους διάσταση μπορεί να προσδώσει μια κάποια ιλαρότητα κατά καιρούς: για παράδειγμα, ο Μητροπολίτης Ζακύνθου συνέταξε επιστολή προς τον πρωθυπουργό⁷⁵ στις 4 Ιανουαρίου 2022 διαμαρτυρόμενος προς αυτόν ότι ένας εκ των βουλευτών του κυβερνώντος κόμματος, ο βουλευτής Ακτύπης, φλερτάρει πολιτικά με τους ίδιους αντιεμβολιαστές ιερείς και μοναχούς που ο επίσκοπος προσπαθεί να συνενώσει και ελέγξει...

Τούτων λεχθέντων, ωστόσο, πρέπει κάπως να εξηγηθεί η πραγματικότητα ότι υπάρχουν κάποιοι ιερείς που αψηφούν τις αποφάσεις του διοικούντος οργάνου της Εκκλησίας — και ακόμη και μια μειονότητα σε έναν πληθυσμό περίπου 10.000 ιερέων μπορεί τελικά να αποδειχθεί ότι συνιστά έναν εν τοις πράγμασι ουσιώδη αριθμό. Πώς μπορεί να εξηγηθεί αυτό, δεδομένου ότι η Εκκλησία της Ελλάδας θεωρείται συνήθως μια αυστηρή ιεραρχική δομή με μια ροή αποφάσεων από πάνω προς τα κάτω (γενικά, εύκολα παρατηρεί κανείς την ετυμολογική σχέση μεταξύ «ιεραρχίας/ιεραρχικών δομών» και «ιεραρχών»...), και όχι μια αναρχική κολλεκτίβα στην οποία οι αποφάσεις του διοικούντος οργάνου μπορεί να μην μετράνε και τόσο πολύ; Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν είναι η «γάτα του Schrödinger»: δεν μπορούμε να αρκεστούμε στην εξήγηση ότι είναι ταυτόχρονα και αυστηρά ιεραρχικός θεσμός, από πάνω προς τα κάτω, και περίπου αναρχική κολλεκτίβα, ή να καταφύγουμε σε θεωρίες

---

75 Επιστολή Μητροπολίτη Ζακύνθου Διονύσιου στον πρωθυπουργό, Newsbreak.gr, 4 Ιανουαρίου 2022, <https://www.newsbreak.gr/wp-content/uploads/2022/01/CE84A80F-D753-49B7-9329-821358F94B83.jpeg>.

συνωμοσίας που υπονοούν ότι η Εκκλησία επιθυμεί να φαίνεται ως υπέρμαχος της κρατικής πολιτικής έναντι της πανδημίας, ενώ στην πραγματικότητα σκοπεύει να την υπονομεύσει. Ίσως χρειαστεί να αναζητήσει κανείς την απάντηση σε αυτήν την φαινομενική ασυμφωνία λαμβάνοντας υπόψη ορισμένες ταξικές εκτιμήσεις. Η πανδημία επέφερε μια έκρηξη ριζικών μεταβολών στην κοινωνική ζωή και τη ζωή εν γένει, όπως επίσης και μια σειρά εμβόλια που αναπτύχθηκαν με ταχύτητα άνευ προηγουμένου, με τα οποία καλείται να εμβολιαστεί ολόκληρος ο πληθυσμός — μαζί με τον ισχυρισμό της κυβέρνησης ότι εκείνη απλώς και απολιτικώς ακολουθεί την επιστήμη, ισχυρισμός με τον οποίον η πραγματικότητα δεν έχει αποδειχθεί και τόσο ευγενική, όπως τόσο εύστοχα κατέδειξε το σκάνδαλο Τσιόδρα - Λύτρα.⁷⁶ Το να πιστεύουμε ότι αυτή η βίαιη κατάσταση δεν θα προξενούσε διαφωνίες στον πληθυσμό θα ήταν απολιτική ανοησία: πολωνόμαστε με ιδιαίτερη ευχαρίστηση για πολύ λιγότερο προκλητικά ζητήματα, με το φαινόμενο της άλω (halo effect)⁷⁷ να συνεπάγεται αλλαγή στις απόψεις και την οπτική μας ακόμη και όταν το ζήτημα είναι κατά πόσον βρίσκουμε ένα πολιτικώς φορτισμένο αιλουροειδές αισθητικά ευχάριστο.⁷⁸ Στην περίπτωση της πανδημίας και της ταξικής της θεώρησης, οι διαφωνούντες πολίτες από, ας πούμε, την ανώτερη μεσαία τάξη, ή ακόμα πιο πάνω, έχουν δική τους φωνή στην δημόσια συζήτηση προκειμένου να

---

76 'Tsiodras-Lytras paper: 1,500 fewer patients would have died with less NHS pressure, inequality' Το Βήμα, 15 Δεκεμβρίου 2021,

<https://www.tovima.gr/2021/12/15/international/tsiodras-lytras-paper-1500-fewer-patients-would-have-died-with-less-nhs-pressure-inequality-2/>.

77 'Halo Effect', Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Halo_effect.

78 Philip Cowley, 'Don't believe in tribal politics? Take a look at how people respond to Downing Street's cats', The Spectator, 4 Νοεμβρίου 2014,

<https://www.spectator.co.uk/article/don-t-believe-in-tribal-politics-take-a-look-at-how-people-respond-to-downing-street-s-cats>.

εκφράσουν τη διαφωνία τους, και δεν χρειάζονται ούτε συλλογικό, ούτε κοινοτικό τρόπο για να το πράξουν. Ωστόσο, το να ισχυριστεί κανείς το ίδιο για την κατώτερη τάξη δεν θα ήταν και τόσο ακριβές. Δεν θα αποτελούσε υπεραπλούστευση να πούμε ότι, σε αδρές γραμμές, υπάρχουν μόνο δύο είδη θεσμοποιημένων κοινοτήτων (πέραν των πολιτικών κομμάτων) όπου άνθρωποι της κατώτερης τάξης σε ολόκληρη την Ελλάδα, ιδιαίτερα δε στις επαρχίες της Ελλάδας πέρα από την παμφάγο πρωτεύουσα των Αθηνών, μπορούν να ενώσουν τις φωνές τους με τις φωνές των άλλων: η τοπική εκκλησία/ενορία, όταν πρόκειται για πιστεύοντες πολίτες, και οι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι που συνήθως ανήκουν στους ολιγάρχες της Ελλάδας, όταν πρόκειται για φιλάθλους. Οι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι μπορούν να πολιτικοποιηθούν κατά καιρούς,⁷⁹ όμως η ανάλυση των μέτρων για τον κορωνοϊό και της κατάστασης των εμβολίων δεν είναι ακριβώς το αντικείμενό τους· όλα τα κοινοβουλευτικά κόμματα της Ελλάδας τάσσονται υπέρ του εμβολιαστικού προγράμματος για την COVID-19 (εκτός ίσως από την ακροδεξιά «Ελληνική Δύση», η οποία προσπαθεί να το παίξει σε δύο ταμπλώ). Έτσι, τα μόνα είδη τοπικών κοινοτήτων όπου η μειονότητα των διαφωνούντων πολιτών θα μπορούσε να συνομαδωθεί (από εύλογα σκεπτικιστές και ομάδες που πλήττονται οικονομικά από τους περιορισμούς της COVID-19, μέχρι κανονικότατους συνωμοσιολόγους) θα ήταν εκείνες οι τοπικές εκκλησίες και ενορίες όπου ένας ιερέας θα είχε την πρόθεση να ηγηθεί και να πιάσει το μικρόφωνο· μιλάμε βέβαια μια μειονότητα ιερέων, σε μια χώρα με μειονότητα διαφωνούντων, αν κρίνουμε από τα ποσοστά πλήρους

---

79 «Βράζει» η Μακεδονία κατά της κυβέρνησης: Χιλιάδες οπαδοί του ΠΑΟΚ εν χορώ εξυβρίζουν τον Κ.Μητσotάκη, Paskedi.gr, 2 Νοεμβρίου 2021, <https://www.paskedi.gr/vrazei-h-makedonia-kata-ths-kyvernshs-xiliades-opadoi-toy-paok-en-xorw-exyvrizoy-n-ton-k-mhtsotakh-video/>.

εμβολιασμού της Ελλάδας, που, αδρά, είναι σχεδόν ισοδύναμα με τον μέσο όρο της ΕΕ/ΕΟΧ. Για να το θέσουμε αλλιώς: η μόνη κοινότητα που είναι ήδη εκεί και θα μπορούσε, υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, να δώσει φωνή στους διαφωνούντες χωρίς να χρειάζεται να συσταθεί *ad hoc* (όπως ισχύει για διάφορες οργανώσεις που απευθύνουν εκκλήσεις για διαδηλώσεις ενάντια στην COVID κλπ.) θα ήταν μια τοπική εκκλησία στην οποία υπάρχει ένας ιερέας παρομοίων πεποιθήσεων. Πιθανώς αυτό να αποτελεί μια προκαταρκτική εξήγηση ως προς το γιατί οι κληρικοί είναι όντως ορατοί στο αντι-COVID και στο αντιεμβολιαστικό πλήθος παρά το γεγονός ότι η επίσημη Εκκλησία της Ελλάδας μέσω του διοικούντος οργάνου της υπεραμύνεται τόσο πιστά των υγειονομικών μέτρων για την COVID-19 και του προγράμματος εμβολιασμού: η πραγματικότητα δεν είναι πάντα τόσο απλή και τόσο μονοδιάστατη όσο θα θέλαμε να είναι.

Κάποια στιγμή στο μέλλον, η πανδημία θα ανήκει στο παρελθόν. Ωστόσο, οι διχόνοιες που διεσπάρησαν από την διαχείριση της κρίσης — έπειτα από μια δεκαετία οικονομικής κρίσης— θα παραμείνουν εντός της ελληνικής κοινωνίας. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, κατά τη διάρκεια της πανδημίας, τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης,⁸⁰ οι επιστήμονες⁸¹ της Ελλάδας, και η «επικρατούσα θρησκεία» της Ελλάδας, η Ορθόδοξη Εκκλησία, αντιμετώπισαν τον κίνδυνο εργαλειοποίησής τους σε υπηρετούντες την πολιτική εξουσία, ως *θεραπευτικές της ισχύος (ancillae*

---

80 Dr Athanasios Grammenos, 'Freedom of the Press in Greece', *Friedrich Naumann Foundation*, 7 Μαΐου 2021, <https://www.freiheit.org/greece/freedom-press-greece>.

81 'Tsiodras-Lytras paper: 1,500 fewer patients would have died with less NHS pressure, inequality' *Το Βήμα*, 15 Δεκεμβρίου 2021, <https://www.tovima.gr/2021/12/15/international/tsiodras-lytras-paper-1500-fewer-patients-would-have-died-with-less-nhs-pressure-inequality-2/>.

potestatis), εν ονόματι ενός κοινού και ευγενούς σκοπού: της δημόσιας υγείας (η οποία, βέβαια, ανοίγει σειρά έτερων θεμάτων, πολιτικών, θεσμικών, οικονομικών, ανισοτήτων κλπ, ως «ουρά» της κατά την τρέχουσα διαχείριση). Αφότου η πανδημία υποχωρήσει και μας αφήσει με τις πικρές της αναμνήσεις, ένας τρόπος για να θεραπεύσουν οι Έλληνες τους διχασμούς που τους επιβλήθηκαν θα ήταν η επαναδιατύπωση κάποιων πραγματικοτήτων θεμελιώδους σημασίας: η κεντρική σημασία της ελευθερίας του τύπου, η ακεραιότητα της επιστημονικής μεθόδου ως επιστημονικού εγχειρήματος και όχι ως πολιτικού εγχειρήματος στην εκλογική αρένα, και η απελευθέρωση της Εκκλησίας από το Κράτος — όπως θα ήταν μια ακριβής περιγραφή του αιτήματος χωρισμού της εκκλησίας και του κράτους στην Ελλάδα.

méta Working Papers

The Centre for Postcapitalist Civilisation's working papers series, méta Working Papers, publishes peer-reviewed interdisciplinary research that explicitly or implicitly explores aspects of our liminal times, of our transition towards postcapitalist futures – be they dystopian or utopian, or anything in between. We are particularly interested in the exposure of academic works-in-progress to an audience of postcapitalism-oriented thinkers.

It has been noted that it is easier to imagine the end of the world than the end of capitalism, invoking the need for serious reflection on the end of the existing order and a transition to a postcapitalist way of life. Yet the future of the world economy is but one of the aspects of postcapitalism. After all, capitalism itself might be *prima facie* an economic system, but it has evolved into a comprehensive political, cultural, anthropological and international order. Postcapitalism, however it might evolve, is not merely the modification of an economic system; it will prove to be a new political, cultural, anthropological, civilisational paradigm – a new era indeed. A dystopian one, a utopian one, or anything in between. And the turbulences of the gradual transition are to be witnessed by all. The oligarchic decline of liberal democracy engenders countless variations of authoritarian tendencies; the supply chain of tributes for the global minotaur are increasingly interrupted; novel desiderata for emancipation are articulated; the chasms between megacities and provinces nurture silent, cold civil wars; the emergence of a non-Anglophone, non-Atlantic, non-liberal, non-bipartisan state as the planet's largest economy is just around the corner, overturning a two-centuries-old order; the changes in global demography and geopolitics are vertiginous; climate change is threatening our very existence. Transformations of gigantic proportions radically reshape the world before our very eyes.

With social sciences and the humanities as our main launching pad, disciplines that are of interest to the méta Working Papers series include, but are not limited to, political economy, political science and international relations, history of ideas, sociology, law, religious studies, innovation and governance, area studies, and so on – provided that the research in question is of relevance to a *lato sensu* postcapitalist enquiry.

méta Working Papers welcomes solicited and unsolicited papers in English, Greek, or preferably both, on aspects of the nascent postcapitalist era and follows a single-blind peer review process. The Papers are on-line open-access publications under the Creative Commons CC BY-NC-ND license. An indicative word count would be around 3.500-7.000 words. References should follow the Chicago Style system, either notes+bibliography or author-date. Submissions must include an abstract. Authors must include a biographical note of 60-100 words. The editorial team maintains final discretion over publication of all content. Publication does not entail an endorsement of méta Working Papers' contents, which reflect the views only of the authors, and méta cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein. Correspondence and submission: postcapitalism.centre@gmail.com, cc'ing s.mitralexis@metacpc.org, with 'méta Working Papers Submission' on the subject line.